

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА СРЦГ

Година XIX

Титоград, 1966.

Књ. XXIII, св. 2.

Радоман Јовановић

РАЗГРАНИЧЕЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ И ТУРСКЕ 1858. ГОДИНЕ

I

Кроз процес сталне борбе с Турцима организовала се и развијала држава у Црној Гори и учвршћивали се сви њени основни органи. У периоду оснивања првих органа државне власти спољнополитичке акције Црне Горе су, углавном, ограничаване на заштиту већ постојећег стања, тј. већ постигнутог, а само у повољним околностима прерастале су у енергичнију акцију за проширење утицаја на сусједне крајеве — што је, истовремено, била припрема за њихово присаједињење. Педесетих година XIX вијека државна је власт у Црној Гори била већ изграђена у свим основним облицима и функцијама, а ослободилачка борба Црне Горе прерастала је у своју вишу фазу. Мада су у Црној Гори били изграђени сви атрибути државног поретка, она је, у међународноправном погледу, још увијек сматрана турском територијом и одрицано јој је свако право на самосталан државни развој. У овом периоду су се нагомилали разлози који су захтијевали да ослободилачка акција Црногораца добије карактер широког политичког покрета.

Упоредо са својим развојем ослободилачки покрет Црне Горе је постављао себи ближе и даље циљеве, који су постепено постајали све јаснији. Црна Гора све више постаје иницијатор ослободилачких покрета на Балкану. Својим плановима она се уклапала у замршене акције и крупне сударе европских сила. Политички планови Црне Горе, иако нијесу имали свој програмски докуменат, постајали су све јаснији и замашнији. Стање Црне Горе одређивало је њену спољну политику, а енергичност те политике диктирана је економским, друштвено-политичким, националним, међународним, па и вјерским разлозима.

Планови књаза Данила били су много реалнији од оних из времена Петра I и Петра II, који су у себи носили знатну дозу националног сањарења. Половином прошлог вијећа као непосредни задатак Црне Горе истакла се акција за изнуђивање формалног признавања њене фактичке независности, али се циљеви

које је себи постављало званично Цетиње, нијесу на томе ограничавали, јер су његови планови били много шири и значајнији, а по замислима о ангажовању и обједињавању ослободилачких снага око Црне Горе — много замашнији. На Цетињу су све више разрађивани планови о активирању и ширењу ослободилачког покрета, па Црна Гора због такве своје политике све јаче улази у сферу већег интересовања и ангажованости великих сила.

Извршење широког националног програма Црне Горе захтијевало је дужу акцију, која се морала поступно изводити. Планови државотворних снага у Црној Гори ишли су много даље од онога што се у датом тренутку и околностима могло мачем изнудити. Ближи и непосреднији циљ у тим плановима био је постизање једне заокружене државне територије са плоднијим земљиштем, тржиштима и излазом на море, повратак такозване дједовине¹ и постизање међународног признања Црне Горе као независне земље. Даљи, замашнији, циљ био је организовање и подршка ослободилачке борбе на много ширем простору и акција за уједињавање свих Срба.

Међународно признавање њене независности било је за Црну Гору, са међународноправног гледишта, од крупног значаја; али ако граница њене државне територије не би обухватила већи дио оних крајева на које је претендовала, оно би за њу било од мале практичне користи, јер фактички не би измијенило њен положај. Отуда је у плану акције за признавање независности Црној Гори књаз Данило увијек истицао као најбитнији момент захтјеве за територијално проширење, а само омеђавање те проширене територије дошло би као непосредна посљедица међународног признања независног положаја Црне Горе према Турској.²

Излаз из стијешњености и врло ограничених могућности за развој производних снага у Црној Гори није се налазио толико у остварењу тенденције претварања њене постојеће државне територије у релативно јединствено и самостално привредно подручје,³ колико у добијању повољнијих околности за то путем задобијања плоднијег земљишта, које се налазило у рукама Турака, и територије на којој су се налазила тржишта на која су Црногорци били упућени.⁴

Црна Гора је проширење своје територије могла постићи само енергичном спољном политиком. Настојећи да прошири територију на којој су се активирале ослободилачке снаге и да убрза процес еманципације пограничних племена од турске вла-

¹ Вукова преписка, књ. VII, Београд 1913, 303.

² Анри Делари, Црна Гора. Објавио Андрија Лаиновић, Три Француза о Црној Гори, Цетиње 1949, 91.

³ Бранко Павићевић, Стварање црногорске државе, Београд 1955, 323—331.

⁴ Душан Вуксан, Књаз Данило. Четврта година владе (1855), *Записи* XVI, 1936, 324.

сти, званично Цетиње је при томе увијек рачунало на то да се та територија прикључи Црној Гори.⁵

Упоредо са јачањем државне власти и организованијим радом на остварењу спољнополитичких циљева Црне Горе, педесетих година XIX вијека мијењају се и карактер и циљ четовања Црногораца. У вријеме књаза Данила у први план организованијих упада Црногораца у турску територију избија тенденција борбе за заокружавање, за економско-политички развој одвећ минијатурне државне територије Црне Горе. По интересе Турске те су акције много опасније од оних ранијих, када се четовање Црногораца углавном сводило на пљачкашке упаде.⁶

Половином XIX вијека све више се ширила она територија на којој су, упоредо са истискивањем турске, јачали органи нове власти, подржавани или директно постављани са Цетиња. Налазећи у Цетињу потпору својим националним стремљењима, племена око Црне Горе су се, по логици развоја, оријентисала према Црној Гори и била животна заинтересована за одржавање што тјешњих веза с њом. У тој тежњи пограничних племена званично Цетиње је налазило повољне канале за ширење свог утицаја, које је са своје стране проширивало и допуњавало акцијом на инспирисању и подршци процеса њихове еманципације од турске власти. Процес јачања утицаја Цетиња на погранична племена праћен је именовањем органа власти, који су у жилавој борби истискивали посљедње остатке турске власти. Званично Цетиње није избјежавало да се служи и притиском на народ да би убрзало афирмацију својих органа власти у пограничним племенима.⁷

Тако је територија на којој су функционисали органи власти постављени од стране књаза Данила проширивани, па се отуда и могла сматрати новим крајевима Црне Горе и, у извјесном смислу, њеном државном територијом.

Државна територија Црне Горе није била довољно јасан појам, нити је имала одређених граница, а територија на коју се у новије вријеме распростирао утицај Цетиња и на којој су функционисали органи црногорске власти била је веома растегљив појам. Зависно од степена учвршћења органа црногорске власти, утицаја истакнутијих главара оријентисаних према Цетињу, упада црногорских чета, стања снага које су водиле ослободилачку акцију, спољнополитичких околности и акција Турака на супротстављању утицају Црне Горе — та територија се, мада је понекад и привремено постајала и ужа, углавном стално ширила, јер је та тенденција њеног сталног ширења била веома јака. Та територија нити је имала фиксиране границе, нити је у

⁵ Владимир Ђоровић, Лука Вукаловић и херцеговачки устанци од 1852—1862. године, Београд 1932, 12.

⁶ Л. Добров, Южное славянство, Турция и соперничество европейских правительств на Балканском полуострове, С. Петербург 1879, 643.

⁷ Вукова преписка VII, 293—294, 298, 324.

државноправном смислу била разријешена њена припадност. Граница између онога што су Црногорци сматрали територијом своје државе и простора Турске није била утврђена нити, посебно, од Порте призната. Територија на којој је била учвршћена и искључива власт књаза Данила и локалних органа црногорске власти могла се сматрати за фактичку државну територију Црне Горе, али је постојао и знатан простор на коме се утицај Црне Горе и њених органа власти морао још афирмисати кроз процес истискивања турских функционера. Када се расправљало о припадности те територије, она је квалификована као спорна између Црне Горе и Турске. У доказивању свог права на те области, Црна Гора је прије свега истицала да њени органи имају на њој већи утицај и да Турци тамо не могу обезбиједити своју фактичку власт.

Простор државне територије Црне Горе је у схватањима Црногораца био знатно шири и од онога који су јој хтјеле признати велике силе, а поготово од оног на који би пристала Турска, која црногорску државу није формално ни признавала. Под државном територијом своје земље Црногорци су подразумевали сав онај простор који су оружјем бранили од искључиве турске власти, територију на којој апсолутна и стална власт турске администрације није била осигурана, а њеном границом сматрали су линију на којој је престајао већи утицај Цетиња, иза које ријеч црногорскога књаза није у знатнијој мјери поштована. Ни тако неодређена гранична линија није могла бити фиксирана на терену, јер је стално залазила све дубље у територију на којој је функционисала турска администрација. Почетком владе књаза Данила становници Дробњака, Жупе, Лукова, Ускока и Бањана су се сматрали црногорским поданицима.⁸ Књаз Данило је сматрао саставним дијелом Црне Горе и Грахово, Бањане, Крушевицу, Зубце, Жупу, Пиву, Дробњак и Васојевиће до Таре и Лима.⁹ Ни тако схваћена државна територија није пружала довољно могућности за постојање солидније државне организације и за њен даљи развој. Отуда само постизање међународним уговором утврђене границе према Турској за Црну Гору није било важно толико, колико прикључење и оне територије на којој није функционисала црногорска власт и обезбијеђење тим путем услова „да народ може живјети“.¹⁰

За проширење Црне Горе књаз Данило је везивао обимне планове. Оно би, уз остала крупна достигнућа, повећало број поданика црногорскога књаза, а тиме и пореских обвезника, и тако осигурало већи прилив новца у државну благајну, којом је књаз

⁸ Б. Павићевић, Стварање црногорске државе, 405.

⁹ Мемоар књаза Данила силама потписницама Париског конгреса из маја 1856. — F. Lenormant, Turcs et Monténégrins, Paris 1866, 393—395; Др Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 1814—1894, Београд 1924, 99.

¹⁰ В. М. Г. Медаковић, Црна Гора и нека објасњавана о њој, Нови Сад 1868, 28—29.

располагао. Добијање нових територија дало би могућност за насељавање једног дијела црногорског становништва, углавном оног из сиромашне Катунске нахије, које је највише и упадало у Херцеговину и тако прибављало дио средстава за живот. Црна Гора би проширењем ојачала као држава, а књаз Данило би тиме ојачао своју власт.¹¹

Сви који су хтјели да схвате захтјеве Црне Горе половином прошлог вијека углавном су увиђали разлоге који су је на то приморавали. Међународно признање и фиксирање граница било би за Црну Гору свакако крупно достигнуће у међународно-правном погледу, али је у томе прије свега гледана могућност изласка из стијешњености и оних околности које су Црногорце приморавале да путем упада на турску територију траже средстава за живот.¹² Најнепосреднији покретач ослободилачке акције Црногораца, која је имала крупан значај за читав ослободилачки покрет у овом дијелу Балкана, била је „глад за земљом”, која се више није могла трпјети.¹³

Половином прошлог вијека утицај Црне Горе се јако ширио према Херцеговини, гдје се будио ослободилачки покрет. Догађаји у Херцеговини у овом периоду и спољна политика Црне Горе су толико повезани да чине готово јединствен процес. Помажући ослободилачки покрет у Херцеговини, именујући по њој сердаре и капетане, књаз Данило је постигао да се у једном дијелу Херцеговине његове наредбе безусловно извршавају.¹⁴ Званично Цетиње је такво стање употребљавало као основни доказ при истицању својих права да се та територија прикључи Црној Гори. Читав тај процес подржавања ослободилачког покрета имао је за званично Цетиње особиту важност; преко њега се настојало да се изнуди међународно признање независности Црне Горе и омеђавање њене државне територије.¹⁵

Неријешеност граничне линије и одсуство њеног фиксирања на терену под заштитом великих сила представљали су и са становишта међународног права крупан проблем за Црну Гору. Без тога она није имала формална обиљежја своје фактичке независности, налазила се ван оквира међународног права, а у дипломатске сфере улазила је углавном преко заштите коју јој је указивала Русија. Одсуство граничне линије било је и у прак-

¹¹ Државни архив у Задру (у даљем тексту — ДАЗ), 26 (b. Unica Fasc. № 23, с. Geheime Akten 1851—1878), Промеморија барона Мамуле о аустријској политици према Црној Гори од 27. IV 1858. (Исписи др Јефта Миловића у Историјском институту у Титограду, фасц. 263).

¹² *Московские ведомости*, 117, 29. IX 1856.

¹³ Др Ђоко Д. Пејовић, Исељавања Црногораца у XIX вијеку. Титоград 1962, 161—163.

¹⁴ В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 26.

¹⁵ Дијелећи медаље, послје рата Црне Горе са Турском 1852—1853, књаз Данило је рекао Црногорцима: „Црногорци имају границе своје само по имену, но он ће направити да буду границе у дјелу“. (*Српске новине*, 75, 2. VII 1853).

тичном животу један од разлога перманентне нестабилности у граничним крајевима, која је умањивала ионако слабе могућности за унутрашњи развој Црне Горе.¹⁶ Постизање разграничења било је за Црну Гору један облик формалног признавања њене независности. Акција за постизање разграничења била је саставни дио крупних планова Црне Горе половином XIX вијека, њихов најконкретнији дио. Та акција је имала бурну развојну линију и карактеристичне фазе.

Иако су Црној Гори одрицали свако право на самосталан државни развој, турски функционери у њеној околини били су принуђени да у практичним потезима узимају у обзир не само апарат њене власти него и њене границе. Не улазећи у питања државноправног положаја Црне Горе, турски функционери су морали рачунати са границом до које је досезала црногорска власт. Питање границе Црне Горе се посебно актуелизовало кроз сталне сукобе у граничним појасевима, мијешање црногорских функционера у оне области гдје су се још задржавали турски органи власти, упаде Црногораца на турску територију и притискивање турских имања. У уговорима у умиру између црногорских владара и гувернера сусједних турских области понекад је и фиксиран термин „црногорска граница“, али она није на терену ближе одређивана, нити је извршавање тих уговора гарантовано од стране великих сила, па нијесу ни сматрани међународно признатим актима. Тако се у уговору између владике Петра II и босанско-херцеговачког везира од 20. X 1838. утврђује мир „међу независном области црногорском с једне стране и међу Пашалуцима босанскијем и херцеговачкијем с друге стране, тј. почињући од врха Кома Кучког до Драгаља.“¹⁷ И у уговору између Петра II и Али-паше из 1842. стајала је фраза „о границама између независне области Црне Горе и Пашалука херцеговачког“.¹⁸ Но ти уговори фактички нијесу много узимани у обзир, нити су представљали особиту важност за одређивање међународног статуса Црне Горе и њених граница.¹⁹

Није постојало никаквих међународнопризнатих уговора о границама својине поданика Црне Горе и Турске. Територија Црне Горе није одређивана на основу међународних тачака, топо-

¹⁶ Иако неријешеност границе није била основни разлог за сталне немире у граничним областима, већ је то била борба око плоднијег земљишта и за истискивање Турака, књаз Данило је у практичним потезима тврдио да је њихов основни разлог одсуство граничне линије и изјављивао да би, када би Црна Гора имала своје границе, приморао Црногорце да поштују туђа имања и границе. (Андрија Лаиновић, Француски конзул у Скадру Ијасент Екар и његова прва посјета Црној Гори, *Историјски записи XII*, 1956, 196—197).

¹⁷ Душ. Д. Вуксан, Владика Раде и Али-паша Ризванбеговић, *Записи I*, 1927, 130.

¹⁸ *Ловћенски одјек*, Цетинје 1925, VII—XII, 171—173.

¹⁹ Др Хајрудин Ђурић, Црногорско-херцеговачки уговор у Требињу (28. септембра 1843), *Историјски записи*, 3, 1963, 486—495.

графских карата и граничних знакова, већ по праву заузећа и непрекидног чувања својине силом оружја. Отуда се она поклапала са оним простором на којем се распростирала војна снага и администрација црногорских државних органа, а завршавала се тамо гдје су почињали прикупљање харача и суд турских мудира.²⁰

Неријешеност граничне линије имала је и повољности за Црногорце, који су у томе, са формалног гледишта, налазили многе разлоге за узурпацију земљишта које је припадало Турцима. То је узурпирање било често особито према Служу и Подгорици, а било је праћено сталним сукобима, које је нарочито француски конзул у Скадру Екар настојао ако не да осујети а оно умањи — стављањем у изглед скорог разграничења и рјешавања својинских права на таквим имањима.²¹

Стални сукоби на линији која се могла сматрати црногорско-турском границом забрињавали су црногорски народ и његовога књаза. Очекујући да ће се некада, у повољнијим околностима, ријешити питање црногорско-турске границе, књаз Данило је гајио наде да ће оне бити много повољније од фактички постојећих.²² Те наде је особито подстицао француски конзул у Скадру.²³ Добар дио утицајних људи у Црној Гори осјећао је као своју највећу жељу и сматрао најглавнијим задатком Црне Горе постизање разграничења са Турском, уз услов добијања плоднијег земљишта.²⁴ Црногорски књаз је знао да се то не може постићи без повољније међународне констелације и подршке сила. Тражећи ту подршку, он је истовремено настојао да је изнуди енергичном политиком.

У вријеме књаза Данила и представници сила рачунају са неком врстом границе између Црне Горе и Турске. Али она није била фиксирана ни у једном акту потписаном било од стране Порте било од стране великих сила, што би му давало својство међународног документа. Први од таквих аката у којем се нејасне и неодређене границе Црне Горе помињу јесте конвенција између Омер-паше и представника Русије и Аустрије (Коваљевског и Зајчека) о евакуацији турских трупа са територије Црне Горе, потписана у Подгорици 28. II 1853. Фиксирањем територије са које треба да се турске трупе повуку, на неки начин је призната и државна територија Црне Горе. Њоме је било обухваћено

²⁰ Државни музеј на Цетињу (у даљем тексту — ДМЦ), Приновљени списи (у даљем тексту — ПС), Прилог извјештају К. Петковића, отпавнику послова руске амбасаде у Бечу К. В. Кнорингу, 18/30. V 1858, бр. 128.

²¹ ДМЦ, Епоха Данила I (у даљем тексту — Д I), Екар књазу Данилу, 30. III 1856; Душан Д. Вуксан, Књаз Данило. Пета година владе (1856), *Записи* XVII, 1937, 4.

²² ДМЦ, Д I, књаз Данило Ј. П. Коваљевском, 20. VIII (1. IX) 1854.

²³ Исто, Екар књазу Данилу, 22. V 1855.

²⁴ А. Лаиновић, Француски конзул, 197—198.

и Грахово, што ће касније бити један од основних формалних доказа да оно припада Црној Гори.²⁵

Претензије Црне Горе на територијално проширење наилазиле су на енергичан отпор Турске, која је упорно настојала да онемогући ширење утицаја црногорскога књаза примјењујући при томе разноврсне методе. Та настојања су се изражавала и у захтјевима упућеним становницима спорних области да се врате под власт турске администрације, чиме би се искључило и право црногорскога књаза да такве крајеве сматра саставним дијелом Црне Горе. То је озбиљно отежавало остварење плана проширења Црне Горе. Црногорски књаз је оружаним супротстављањем бранио право Црне Горе на такве крајеве и тражио дипломатску подршку сила, у првом реду Русије.²⁶ Те претензије Турске биле су нарочито изражене према Грахову, важној стратегијској тачки и мјесту одакле се ширио политички утицај Црне Горе у Херцеговину, који је имао веома тешке посљедице за стабилност турске власти у њој. У доказивању права Црне Горе на Грахово књаз Данило није могао рачунати на подршку сусједне Аустрије. Бечка влада је добро знала важност Грахова за Црну Гору, Турску и своје интересе, па није хтјела дозволити јачање и територијално проширење Црне Горе према Херцеговини. Да би то онемогућила, Аустрија је планирала присаједињење Грахова својој територији под било којим изговором.²⁷

Црногорски књаз је на све начине покушавао да искористи све околности да би убрзао рјешење питања територијалног проширења Црне Горе и међународног признања њене независности. Велике наде у том погледу гајио је особито у току кримског рата. Учешће Црне Горе у том рату било је онемогућено углавном притиском Аустрије и савјетима Русије.²⁸ У току интервенција западних сила ради обезбјеђења пограничног мира између Црне Горе и Турске за вријеме кримског рата, књаз Данило је

²⁵ Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова — Шедрина, Отдел рукописей, фонд 356 (Е. П. Ковалевского), Ленинград (у даљем тексту — ПБЛ), фасц. 291, Конвенција између Омер-паше и Коваљевског и Зајчека од 28. II 1853.

²⁶ Исто, фасц. 59, Коваљевски Неселъроду, Трст, 7/19. IV 1854; књаз Данило Коваљевском, 28. VIII (9. IX) 1854.

²⁷ Одмах после напада Омер-паше на Црну Гору, аустријски органи су наговарали Граховљане, користећи тешкоће у које су они били запали, да прихвате аустријско поданство. Против тога је протествовао руски комесар при закључењу конвенције са Омер-пашом Ј. П. Коваљевски, који је упорно тврдио да Грахово припада Црној Гори (ПБЛ, фасц. 59, Коваљевски Неселъроду, 12/24. III 1853). За вријеме преговора са Омер-пашом, у Подгорици у фебруару 1853, аустријски комесар Зајчек је тврдио да Грахово припада Турској. Повратак Грахова Турској значајно је за Аустрију једно од средстава онемогућавања ширења Црне Горе према Херцеговини (Исто, фасц. 59, Коваљевски А. М. Горчакову, јуна 1854).

²⁸ Milorad Ekmečić, Mit o revoluciji i austrijska politika prema Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori za vreme Krimskog rata 1853—56. godine, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XIII, 1962, 95—165.

постављао захтјеве за територијално проширење Црне Горе са изласком на Јадранско море код Бара, затим одређивање граница између Црне Горе и Турске и признавање Црној Гори независности.²⁹

Иако Црна Гора није учествовала у кримском рату, књаз Данило је покушавао да ангажује руску дипломатију да питање Црне Горе постави на мировним преговорима.³⁰ Били су то у основи захтјеви за регулисање државноправног положаја Црне Горе и њеног територијалног увећања.³¹

Црногорски књаз је у Париском конгресу гледао повољну могућност да европској дипломатији наметне рјешавање питања Црне Горе. Ослањајући се на Русију, иако је јачи утицај Француске у Црној Гори већ био почео да продире, књаз Данило је затражио од руске владе подршку црногорским захтјевима и одобрење да он, или његов представник пође у Париз. Своје наmjере, очекивања и захтјеве у вези с Конгресом, најбоље је изнио у писму Сењавину од 22. II 1856. Црногорски књаз је тражио подршку Русије свом захтјеву да се територија Црне Горе прошири тако да обухвати дио плоднијег земљишта, пристаниште у Бару или Спичу ради ослобађања од економског притиска сусједних држава, да се одреди граница између Црне Горе и Турске, и да она буде фиксирана тако да захвати простор до Хотског Хума према Албанији а од Херцеговине да се уступе Црној Гори Дробњак, Пива и „капетанат оногошки“.³²

Поражена у рату, Русија се прибојавала „инцидента“ и није жељела да се ситуација на Конгресу компликује постављањем питања независности Црне Горе. Сматрала је да би то чак и за интересе Црне Горе било неповољно, јер њена фактичка независност, иако није међународно призната, није ничим ни нарушена.³³ Под притиском Аустрије, представници Русије су на сједници Конгреса од 25. марта 1856. изјавили да између Русије и Црне Горе не постоји никакав однос који би значао постојање међународноправних обавеза Русије према тој земљи. То је за Аустрију, Енглеску и Турску било довољно увјерење да „Русија нема са том провинцијом никаквих односа ексклузивног политичког карактера“. Представник Турске Али-паша је изјавио да Порта Црну Гору сматра саставним дијелом Турске, али да не намјерава мијењати њен положај.³⁴

²⁹ Д. Вуксан, Књаз Данило. Четврта година владе, 322.

³⁰ Д. Вуксан, Књаз Данило. Трећа година владе (1854), *Записи XVI*, 1936, 194.

³¹ Бранко Павићевић, План књаз Данила за регулисање односа са Портом 1856. године, *Историски записи*, 1, 1960, 41.

³² Душан Вуксан, Књаз Данило. Пета година владе (1856), *Записи XVII*, 1937, 71.

³³ В. Павићевић, н. чл., 41—42.

³⁴ Протокол бр. 14 и 15 сједница Париског конгреса од 25. и 26. III 1856. — F. Lenormant, *Turcs et Monténégrins*, Paris 1866, 391—392; Др Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија 1814—1894, Београд 1924, 97—98.

Изјава Али-паше на Париском конгресу изазвала је велико негодовање огорчење и енергичан протест књаза Данила код сила, којим је одбацивао свако право Турске на врховну власт над Црном Гором.³⁵ Црногорски књаз је истовремено разаслао силама потписницама Париског конгреса, изузев Турске, свој познати меморандум, у коме је изложио право Црне Горе на признавање независности, прикључење Грахова, Жупе, Бањана, Шиве, Дробњака, Крушевице, Зубаца и Васојевића до Таре и Лима, уступање Црној Гори Бара или неког другог мјеста на мору и разграничење са Турском.³⁶

Протестом књаза Данила и мисијама Данила Вуковића и Милорада Медаковића у Паризу, Бечу и Петрограду у јуну 1856, питање Црне Горе покренуто је на дипломатском пољу. Акција књаза Данила за територијално проширење, разграничење и међународно признање независности Црне Горе изазвала је посебну пажњу сила и постала терен на коме су се сукобљавали њихови интереси. Најоштрији сукоб избио је између Русије и Француске, и то око утицаја у Црној Гори. Он ће имати крупне посљедице у рјешавању питања Црне Горе.

Још у току кримског рата почео је да слаби утицај Русије на Балкану уопште, а у Црној Гори посебно. Користећи тешкоће Русије, Француска је настојала да постигне јачи политички утицај у Црној Гори и да из ње истисне уплив Русије. Важну улогу у томе имао је спретни француски конзул у Скадру Екар. Још почетком 1854. он је намјеравао да књаза Данила наговори да се одрече покровитељства Русије и да прихвати заштиту Француске, која би му, на рачун тога и неутралности у току рата, указала подршку у акцији за територијално проширење према Албанији.³⁷ Када је 1855. добио у домен свог рада и Црну Гору, Екар је наставио акцију за истискивање утицаја Русије из ње и за њену спољнополитичку оријентацију на Француску, увјеравајући књаза Данила да је то за реалне интересе Црне Горе много повољније од ослањања на Русију.³⁸

Највеће могућности за јачање француског утицаја у Црној Гори и за истовремено истискивање позиција Русије из ње давао је спољнополитички план књаза Данила, јер је омогућавао да се, и без директног позивања на раскидање политичких веза са Русијом, тај циљ постигне на деликатнији и повољнији начин. Екар је последије Париског конгреса постао главни савјетник књаза Данила, па је почео да га убјеђује у нужност регулисања

³⁵ Протест књаза Данила силама потписницама Париског уговора од 19/31. V 1856. (F. Lenormant, op. cit., 393).

³⁶ Мемоар књаза Данила силама потписницама Париског уговора од 19/31. маја 1856. (Benoit Brunswik, Recueil de documents diplomatiques relatifs au Monténégro, Constantinople 1876, 65—69; В. Борђевић, н. дј., 98—100).

³⁷ ПВД, фасц. 151, Г. Бошковић Ј. П. Ковалељском, Скадар, 11/23. III и 8/20. IV 1854.

³⁸ Б. Павићевић, н. чл., 40—41.

правних односа Црне Горе са Турском. Обавијештена о акцији Екара и претпостављајући да ће књаз Данило своје територијалне претензије усмјерити према Албанији, и Аустрија је подржавала ту акцију, видећи у њој могућност за извјесно одбијање Црне Горе од Херцеговине, која је већ била почела улазити у сферу њеног јачег интересовања.³⁹

Књаз Данило је увидио да му западне силе, а у првом реду Француска, због жеље да избију утицај Русије код балканских народа могу помоћи у остварењу плана територијалног проширења, разграничења и регулисања државноправних односа са Турском, да би њихова интервенција на Порти била од великог ефекта. Прихватајући подршку Француске, књаз Данило још није мислио да напусти Русију, иако већ ослабљену, него је у томе налазио и могућност супротстављања Аустрији која је хтјела да угуши државни развој Црне Горе.⁴⁰

Француска је заступала гледиште да Црна Гора не припада Турској и да њихови односи треба тек да се ријеше. Она је полазила од поставке да је у ондашњим околностима било немогуће испословати Црној Гори признавање независности, јер би то кварило оне односе за које се и сама залагала учешћем у кримском рату, али и да је самој Црној Гори немогуће опстати у постојећем положају. Отуда је Француска, а њу су подржавале друге западне силе, предложила да се одустане од акције за признавање независности Црној Гори и да се пређе на регулисање њених односа са Турском путем формалног признавања суверенитета Порте над њом као услова за њено знатније територијално проширење, које је Porta једино под тим условима хтјела допустити. Под притиском Енглеске и Аустрије, а охрабрен обећањима Француске, књаз Данило је крајем августа 1856. пришао разради плана за преговоре са Портом.⁴¹ У 1856. г. појачан је притисак западних сила на књаза Данила да регулише своје односе са Портом, јер су у сталним сукобима Црногораца са Турцима видјеле опасност по тек успостављени поредак у Европи.⁴² Под тим притиском и савјетима Француске, књаз Данило је ширио круг присталица регулисања односа са Портом и израдио пројект њиховог рјешавања. Тај пројект је у ствари био спољнополитички програм Црне Горе, за чије остварење није било реалних изгледа. Био је то план за интеграцију Црне Горе и Херцеговине и њен излазак на море, за уздизање Црне Горе на степен краљевине, за осигурање њене потпуне самосталности на унутрашњем и спољнополитичком плану. Једина концесија за те

³⁹ Исто, 41.

⁴⁰ Др Васиљ Поповић, Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III, Београд—Земун 1925, 84—85.

⁴¹ Б. Павићевић, и. чл., 45.

⁴² Драгослав Страњаковић, Књаз Данило и питање признавања сизеренства султана над Црном Гором од Париског конгреса (1856) до смрти Стефана Перовића — Цуце у Цариграду 11. јуна 1857, *Записи VII*, 1930, 264—265.

уступке и једина ознака номиналног признавања сизеренитета султана било је то што се црногорски књаз обавезивао да ће послати у Цариград свог представника који би се старао о добрим односима Црне Горе са Турском, а у ствари би био нека врста дипломатског представника. Остварење свог пројекта представљало би у суштини признавање независности Црној Гори. Таквог „суверенитета“ Порте и признавања зависности некој земљи без икаквог кршења њене фактичке независности — није било ни-гдје, па зато преговори нијесу могли успјети.⁴³

Политички рачун Француске у рјешавању црногорског питања био је јасан: да се посредовањем у рјешавању црногорско-турских односа нашкоди утицају Русије у Црној Гори и да се истовремено ојачају сопствене позиције, да се путем признавања суверенитета Порте над Црном Гором у Цариграду представи као заштитник цјеловитости Турске и да тако постигне што јачу позицију у конкурентској борби с Енглеском око утицаја у Турској.⁴⁴

Акција Француске на признавање сизеренитета Порте над Црном Гором наишла је на подршку Енглеске и, особито, Аустрије, којој није било у интересу да се на Балкану признају независне државе.⁴⁵

Основни задаци спољне политике Русије послије Париског конгреса били су: постизање ослобођења од обавеза које јој је Конгрес натурао, повратак изгубљеног угледа на Балкану и заузимање псвољнијег мјеста у европским односима путем изласка из изолације и разбијања коалиције уперене против ње. На линији повратка пољуљаног утицаја на Балкану једно од централних мјеста заузимала је политика према Црној Гори. Русија је на плану уништења Турске придавала знатну пажњу Црној Гори, не толико због њене војничке снаге колико због моралног ефекта који би њена акција имала на дизање словенског становништва у Турској. Баш због тога што је политика Русије према Турској у крајњој линији могла само погодовати остварењу њеног спољнополитичког програма, Црна Гора је била упућена да тражи њено покровитељство, а Русија је на тај начин остваривала у њој свој апсолутни утицај. Захваљујући дужој традицији покривитељства Русије над Црном Гором, и уопште угледу који је она стекла код православног живља на Балкану у Црној Гори се био изградио читав култ Русије, који је представљао једну од залага увјерења да ће у њој, у крајњој линији, бити доминантна она политичка линија коју Русија буде жељела, без обзира на тренутна колебања црногорских владара. Указујући Црној Гори особито важне услуге и постижући за њу дипломатске ус-

⁴³ Б. Павићевић, н. чл., 54—59.

⁴⁴ Р. И. Рыжова, Из истории русско-черногорских отношений (Дипломатическая борьба 1857—1858. гг. вокруг вопроса о независности Черногории), Исторические записки 63, Москва 1958, 130.

⁴⁵ В. Поповић, Политика Француске, 84.

пјехе које би иначе, без њене подршке, било тешко остварити, Русија је задобила особито велике симпатије Црногораца.

Рачунајући да ће Црна Гора остати експонент њене политике у овом дијелу Балкана, Русија је, зависно од своје моћи и међународних околности, настојала да за њу постигне највише што се у датом тренутку могло. Она је жељела да по сваку цијену одржи свој престиж на Балкану, а као најбоље средство за то могла је послужити Црна Гора, која није била ни под суверенитетом султана ни под заштитом европских сила. Утолико прије што на Србију, коју је Париски уговор истрагао испод искључивог протектората Русије, није могла рачунати.

Мијешање Француске у рјешавање питања Црне Горе дошло је у вријеме када Русија није била у стању да енергично заштити и издјејствује извршење захтјева књаза Данила. Политички уплив Француске у Црној Гори истискивао је из ње апсолутни утицај Русије и пријетио губитком базе на коју се Русија дуже времена ослањала. И више од тога: ни сама идеја рјешавања питања Црне Горе преко претходног признавања суверенитета Порте није била прихватљива за Русију. Јер, ако би се та идеја остварила, имала би далекосежне неповољне последице за политику Русије на Балкану, а и за националну политику Црне Горе. Признавање суверенитета Порте над Црном Гором измијенило би политичке прилике у том дијелу Балкана, умањило полет ослободилачког покрета и допринијео да се развој Црне Горе, која је имала крупну улогу у ослободилачком покрету на Балкану, окрене другачијим током. Значило би то слабење ослободилачког покрета у овом дијелу Балкана и губитак оних услова који су Русији углавном омогућавали да учврсти свој утицај у Црној Гори и стекне могућности за ангажовање народа у овом дијелу Балкана за своје интересе. Ако би се то постигло уз подршку западних сила, био би учвршћен њихов утицај у Црној Гори, а то би много умањило позиције Русије у овој земљи. Све су то били разлози за енергично супротстављање Русије плану признавања суверенитета Порте над Црном Гором, па је она за то ангажовала добар дио свог дипломатског апарата.⁴⁶

Од свих сила једино је Русија фактички одавно признавала Црну Гору за независну земљу. Али у околностима послје кримског рата она није видјела реалних могућности да се то и

⁴⁶ Сва основна питања о плану и преговорима за признавање суверенитета Порте над Црном Гором обрађена су: Драгослав Страњакновић, Књаз Данило и питање признавања суверенитета султанова над Црном Гором од Париског конгреса (1856) до смрти Стефана Перовића — Пуце у Цариграду 11. јуна 1857, *Записи VII*, 261—277, 325—342; Бранко Павићевић, План књаза Данила за регулисање односа са Портом 1856. године, *Историјски зписи*, 1, 1960, 39—67; Васиљ Поповић, Акција књаза Данила у Паризу 1857. године, Београд 1923; Р. И. Рыжова, Из историји руско-црногорских одношениј, 124—155.

међународно призна.⁴⁷ И само усвајање предлога да се књаз Данило прогласи за свјетовног господара, гледано са међународног аспекта, схваћено је у Европи као непосредно постављање владара у Црној Гори од стране Русије, и било је тежак ударац не само за Турску већ и за Аустрију, на чијим се јужним границама на тај начин јако учвршћивао утицај Русије.⁴⁸

Основни циљ који је књаз Данила покретао на ове преговоре била је тежња да се на неки начин, макар и привременим признавањем сизеренитета Порте, обезбиједи нормалнији услови за развој Црне Горе — путем прикључења нових територија.⁴⁹

У Русији је било веома тешко паралисати јачање француског утицаја у Црној Гори, јер му се у то вријеме није ни могла ефикасно супротставити. Док је она књазу Данилу савјетовала да очува тешко подношљиво постојеће стање и фактичку независност Црне Горе, дотле је Француска обећавала подршку акцији за ширење граница и излаз на море, и то под условом да он само номинално призна султана.⁵⁰

Да би осујетила остварење плана признавања сизеренитета Турске над Црном Гором, руска влада је извршила снажан притисак на књаз Данила и покушавала на све начине да га онемогући, не избјегавајући да узме учешће у покушају организовања преврата у Црној Гори. Руском амбасадору у Цариграду Бутењеву је наређено да настоји код Порте на формалном признавању независности Црне Горе од стране Турске и европских сила. Ако би се то показало као немогуће, имао је да инсистира на проширењу територије Црне Горе уз услов очувања постојећег правног односа између ње и Турске и плаћања аренде само за новодобијене крајеве.⁵¹ Тај план, у условима 1856. године, био је тешко остварљив.

Тешкоће положаја Русије последице кримског рата у погледу рјешавања црногорског питања биле су одређене тиме што она није могла прогласити независност Црне Горе, иако ју је већ одавно признавала. Међународна ситуација после кримског рата није ишла на руку побијеђеној Русији. Да би постигла свој основни задатак, тј. ослобођење од тешких обавеза Париског конгреса и излазак из изолације, Русија је морала настојати да ра-

⁴⁷ С. А. Никитин, Русокая дипломатия и национальное движение южных славян в 50—70 годах XIX в., В сборнике „История, фольклор, искусство славянских народов“, Москва 1963, 164.

⁴⁸ В. Ђоровић, н. дј., 11.

⁴⁹ Д. Вуксан, Књаз Данило. Пета година владе, 72.

⁵⁰ Архив внешней политики России (у даљем тексту — АВПР), Главный архив (у даљем тексту — ГА), 1856, V—A₂, дело (у даљем тексту — д), лист (у даљем тексту — л.), 13, руски конзул у Дубровнику П. Н. Стремоухов директору Азијатског департамента Министарства спољних послова Русије Ј. П. Ковалевском, 7/19. XI 1856, бр. 99 — тајно.

⁵¹ АВПР, ГА, 1856, V—A₂, д. 714, л. 120—121, министар иностраних послова Русије А. М. Горчаков руском отправнику послова у Цариграду А. Бутењеву, 21. IX (3. X) 1856; Б. Павићевић, н. чл., 48.

збије коалицију западних земаља уперену против ње. Енглеска влада Палмерстона је настојала да задржи Француску у оквири-ма војног савеза упереног против Русије. Русија је политиком приближавања Француској жељела да разбије ту коалицију. Том циљу је она подредила своју политику у основним питањима европске дипломатије у то вријеме. А једно од најглавнијих међу њима било је обезбјеђење поретка успостављеног Париским конгресом и, у том склопу, очување цјеловитости Турске. На општој линији спољне политике Русије — линији постизања приближавања Француској — налазио се и проблем рјешавања питања Црне Горе. Да због супротних гледања на рјешење тог питања не би дошло до новог заоштравања односа са Француском, руска влада се није смјела одвећ енергично супротставити њеном плану. Она је настојала да осујети признавање суверенитета Порте над Црном Гором деликатнијим методом — мање осјетљивим за Француску.⁵²

Сем тога, руску је дипломатију забрињавала и политика западних сила према Црној Гори. Та политика је указивала да позиције Русије нијесу јаке ни на Балкану ни у Цариграду, јер су Енглеска, Француска и Аустрија искључујући Русију из рјешавања црногорског питања указивале да је могу изоловати и у свим другим питањима која се тичу Турске.⁵³ Отуда је ангажовање у Црној Гори пружало Русији могућности за јачање њених позиција не само на Балкану већ и у европским политичким сферама.

Крајем 1856. године црногорско питање постало је једно од важнијих проблема којима се бавила европска дипломатија. Црна Гора сама по себи није могла привући толику пажњу. Али је својим сукобима са Турцима потенцирала могућност изазивања већих сукоба у овом дијелу Балкана и нових дипломатских заплета. Тако су се на њеном проблему сукобљавале концепције о будућности Турске и опречни интереси Русије, Аустрије и Француске.

Енергична политика Црне Горе, која је доприносила буђењу ослободилачког покрета на Балкану, и јак утицај Русије у њој били су у супротности са интересима не само Турске већ и Аустрије, која је у својим границама имала знатан број словенског живља. Аустрији није била у интересу не само међународна афирмација Црне Горе већ ни њено постојање онакве каква је била — са њеним енергичним плановима, којима је могла не само убрзати стварање веће словенске државе на Балкану већ и изазвати потресе у самој Аустрији и тиме јако отежати услове за њено даље ширење на југ. Због тога Аустрија отворено настоји да онемогући остварења планова књаза Данила и да Црну Гору што јаче економски и политички стијесни и привеже за себе.

⁵² Р. И. Рыжова, Из историји, 132—133.

⁵³ Д. Страњаковић, н. чл., 328.

Ти основни разлози одређивали су политику Аустрије према Црној Гори.⁵⁴

Штитећи цјеловитост Турске, Аустрија и Енглеска су биле против тежњи балканских народа за политичком независношћу. Ослободилачки покрети балканских народа били су повољан терен за рехабилитацију утицаја Русије, веома опасног по интересе Аустрије. А могућношћу стварања независних држава пријетило се цјеловитости Турске и даљем продору Аустрије на Балкан.⁵⁵ Отуда су Аустрија и Енглеска подржавале француски план признавања сизеренитета Порте над Црном Гором. У тој основној бази рјешавања црногорског питања оне су биле сагласне, али је у њиховим гледиштима било разлике у погледу степена у коме тај сизеренитет треба да буде изражен — да ли да буде формалан или стваран — и обима уступака које би Порта, на рачун тога, дала Црној Гори.⁵⁶

Излаз из замршености које су се појавиле у рјешавању црногорског питања Горчаков је видио у активном утицају на француску владу да измијени политику према захтјевима Црне Горе. Као непосредан задатак појавило се и питање онемогућавања Русији незгодног утицаја француског конзула Екара на књаза Данила. За сугестије француској влади нарочито је коришћен француски амбасадор у Петрограду гроф де Морни, који је био присталица приближавања Русије и Француске. Он је иначе једна од најповјерљивијих личности Наполеона III,⁵⁷ одмах уочио колику важност Горчаков даје Црној Гори, мада је овај политичке циљеве Русије у Црној Гори прикривао дипломатским изјавима да су односи Русије са Црном Гором више религиозног него политичког карактера, да у питању Црне Горе нема „крушне политике“ и да Русија ту ставља религиозне изнад политичких обзира. Морни је убјеђивао свог министра Валевског да Француској није потребно да се мијешањем у питање које за њу нема особите важности удаљава од Русије, чија ће јој подршка бити потребна у врло блиској будућности, при рјешавању питања европског значаја.⁵⁸

Ангажујући се на том питању, руски амбасадор у Паризу гроф П. Д. Кисељев више пута је објашњавао француској влади да питање Црне Горе има за Русију првостепени значај, и настојао да је придобије за план рјешавања црногорског питања. При томе се, у дипломатски увијеној форми, француској влади стављало до знања да Русија не само што неће пристати на план признавања сизеренитета султана над Црном Гором, већ неће хтјети ни да с Француском дијели утицај у Црној Гори, а нек-

⁵⁴ Исто, 267—268.

⁵⁵ В. Поповић, Политика Француске, 72, 85.

⁵⁶ Д. Страњаковић, н. чл., 267—268.

⁵⁷ François Charles — Roux, Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III, Paris 1913, 189—190.

⁵⁸ Историја дипломатије, том I, Москва 1959, 693.

моли да је препусти њеном упливу. Постићи то — за руску владу је било врло тешко, јер су основе са којих су полазиле Русија и Француска у рјешавању црногорског питања биле сасвим супротне: Француска је хтјела да задржи свој уплив у Црној Гори и подржи захтјеве Црне Горе за територијалним проширењем и разграничењем једино под условом признавања суверенитета султана над њом, а за Русију је то значило губитак Црне Горе као базе њене политике. Отуда је руска влада прво покушала да нађе неку средину између свог и француског гледишта, па је Кисељев предложио Валевском да се од Турске затражи територијално проширење Црне Горе уз услов очувања њеног положаја према Порти, а да књаз Данило призна суверенитет султана само над уступљеном територијом.⁵⁹

Почетком 1857. црногорско питање се компликовало и одбијањем Порте да прихвати у цјелини пројект западних сила за рјешавање питања Црне Горе. Почетком јануара 1857. Порта је пристајала да се питање Црне Горе регулише на бази која би у основи садржавала пристанак Црне Горе на признавање суверенитета Турске, прекидање свих политичких и вјерских односа са Русијом и установање пута који би преко Црне Горе везивао Херцеговину и Албанију. Тај предлог није у потпуности одговарао западним силама, па су њихови представници у Цариграду поново тражили од Порте да прихвати њихов пројект као базу за регулисање црногорског питања. При изради тог новог пројекта, који је био повјерен енглеском амбасадору у Цариграду лорду Стратфорду Канингсу, водило се прије свега рачуна о томе да он задовољи интересе Аустрије — која није хтјела да дозволи образовање независних држава у свом сусједству, и Енглеске — која није била спремна да подржи територијално увећање Црне Горе. Зато су аустријски и енглески амбасадор у Цариграду одбацили предлог који је француски амбасадор изнио у току преговора о изради пројекта регулисања црногорско-турских односа — да се територија Црне Горе увећа, а посебно да Црна Гора добије излаз на море — па су пристајали једино да се Црној Гори уступи нешто земљишта на обрађивање под посебним условима. Пројект западних сила, предат Порти, као базу за регулисање црногорско-турских односа, садржавао је предлоге да Црна Гора задржи локалну самоуправу, да јој Турска дā земљишта и одреди његове границе, да се олакша могуће удруживање Црногораца са становницима сусједних турских крајева ради обраде земљишта, да избор црногорског владике и свештенства потврђује једино Цраиградска патријаршија, да књаз Данило добије ранг мушира и да се изради пут између Херцеговине и Албаније који би обезбјеђивала црногорска локална власт. Тај пројект, предат јој 4. II 1857, Порта је у основи прихватила, допуњавајући га детаљнијим одредбама да се земљиште

⁵⁹ Р. И. Рыжова, Из истории, 133—134.

које се буде дало на обраду неће моћи присајединити Црној Гори, да Црногорци на то земљиште плаћају порез Турској, да се изврши разграничење између Црне Горе, као Турске провинције, и сусједних турских области. Али да се при томе Црној Гори не могу прикључити турски срезови који се налазе ван граница Црне Горе које је Porta хтјела да по својој вољи одреди, нити јој се присајединити пристаниште на мору и пут до њега.⁶⁰

Увиђајући да западне силе нијесу ни најмање спремне да подрже предлог Русије да се Црној Гори призна независност, руска влада од краја 1856. све чешће истиче предлог да се државноправни односи између Црне Горе и Турске не расправљају ни на каквим преговорима. Прибојавајући се да би западне силе могле приморати Црну Гору да призна сизеренитет Порте, а будући сама немоћна да се супротстави коалицији западних сила, руска влада је сматрала да је за успјех њеног плана у датом тренутку најбоље да се никако не потрже питање међународноправних односа Црне Горе и Турске, већ да се прећутно задржи фактичко стање. Расположење западних сила није ишло у прилог концепцији Русије, па она зато настоји да онемогући све преговоре око питања државноправних односа Црне Горе и Турске, а питање Црне Горе да сведе на територијално увећање и разграничење.

Почетком 1857. француска влада ове више прижекљује приближавање Русији, ради својих спољнополитичких планова. Зато је спремнија да попусти захтјевима Русије за измјену своје политике према Црној Гори. Руска влада је користила ту жељу Француске, па је успијевала да је у неколико приближи свом плану рјешења црногорског питања; али већи успјех ипак није могла постићи, јер се Француска колебала у приближавању Русији. Желећи да добије подршку Русије за своје спољнополитичке планове, Наполеон III је почео да попушта њеним захтјевима у питању Црне Горе. Но још није био одлучан да ради приближавања Русији изађе из савеза с Енглеском и да напусти јачи утицај у Црној Гори.⁶¹ У односима Русије и Француске у том периоду била је обострано стално присутна концепција о немогућности стварног савеза између њих, због опречности интереса, а то се одражавало и на питању Црне Горе, гдје су оне једна другој попуштале у одређеној мјери.⁶²

Иако је била одлучила да у питању Црне Горе тражи средину између свог и француског става, руска влада није престала са покушајима да дипломатским интервенцијама у Паризу не само отклони план признавања сизеренитета Порте над Црном Гором већ и докаже право Црне Горе да јој се призна независност. Горчаков је предочавао Морнију да би Porta требало да ријешити питање Црне Горе на тај начин што би Црногорцима

⁶⁰ Д. Страњаковић, н. чл., 273—276.

⁶¹ Р. И. Рыжова, Из историји, 137.

⁶² С. А. Никитин, Русская дипломатия, 160—163.

уступила нешто земљишта на обрађивање и при томе не би постављала питање свог суверенитета, који се, макар формално и био признат, није ничим могао фактички осигурати, па је жељо да западне силе убиједи да би оне боље урадиле када би одустале од пројекта признавања сизеренитета Порте над Црном Гором а од ње затражиле да Црној Гори да нешто земљишта на обраду и да јој макар прећутно призна независност. Горчаков је изражавао своје жаљење што Турској, у накнаду за неочекиване уступке које јој је Русија учинила у питању Дунавске делте, није истакао захтјев да она попусти у питању Црне Горе.⁶³

Француска влада је указивала руској влади да је њен план признавања независности Црној Гори у било ком облику неостварљив, јер су се Аустрија и Енглеска противиле не само томе већ и разграничењу Црне Горе са Турском, без њеног претходног признавања сизеренитета Порти. Те околности су приморавале руску владу да тражи неку средину. Отуда њена акција за признавање независности Црној Гори прелази у борбу за њено разграничење са Турском, што би ипак био облик признавања независности црногорске државе. Постићи и то, а да се при томе не постави као претходни услов признавања сизеренитета Порте над Црном Гором, било је врло тешко, јер су против тога биле Енглеска и Аустрија, а Француска није још била одустала од свога плана рјешавања црногорског питања. Руска дипломатија је сматрала да је стога најбоље да сачека повољније прилике за остварење њенога плана, да се прекину преговори који су вођени у Цариграду уз подршку западних сила и да сачека вријеме када Француска буде више спремна да је подржи у питању Црне Горе. То је пружало основне могућности за успјех политике Русије у црногорском питању; јер је француска влада била обещала да ће, као први корак у приближавању Русији, одложити коначно рјешење црногорског питања.⁶⁴

Утицај зближења Русије и Француске на рјешавање захтјева Црне Горе

Припремајући се за рат с Аустријом ради освајања дијела италијанске територије, Наполеон III је све више увиђао важност става Русије у том питању. То је зближавање било потребно Француској и ради парирања све већем јачању утицаја Енглеске.⁶⁵ Желећи да добије макар неутралност њену у рату који припрема, Наполеон III се већ од прољећа 1857. нешто брже приближава Русији. На тој линији, Француска је почела да више попушта захтјевима Русије у рјешавању црногорског питања. Заједничко иступање Русије и Француске у питању уједи-

⁶³ Д. Страњаковић, н. чл., 327—328.

⁶⁴ Р. И. Рыжова, Из историји, 135.

⁶⁵ История дипломатији, том I, 692—693.

њења дунавских књажевина Влашке и Молдавије, када је Русија одмах послѣје Француске прекинула дипломатске односе са Турском — јасно су пред Европом симболисали њихово приближавање. Што је то приближавање постајало актуелније за Француску, руска дипломатија је добијала више могућности за успјех својих демарша у Паризу за рјешавање питања Црне Горе у смислу како је то сама жељела. Преломним моментом у том руско-француском приближавању сматра се састанак Александра II и Наполеона III у Штутгарту 25. IX 1857. На том састанку цареви су се договорили да ће се споразумијевати о главним питањима европске политике и да неће узети учешћа у коалицији упереној против једне од њихових земаља, да ће сагласно дјествовати на Истоку и да ће њихови дипломатски представници у тој области у највећем степену радити заједнички. Да би добио неутралност Русије у француско-аустријском рату, Наполеон III је обећао Александру II да ће помоћи Русију у питањима Блиског истока. Та питања су за Француску имала мање важности од њеног непосредног задатка — рата с Аустријом. Ова обећања Наполеона III знатно су помогла активизацији руске политике на Балкану и враћању позиција изгубљених послѣје кримског рата.⁶⁶

Обећање Наполеона III да се неће противити политици Русије на Балкану, дато на састанку са Александром II у Штутгарту, имало је крупних последица у рјешавању црногорског питања. Црногорско питање је било један од основних проблема на Балкану које је Русија тада жељела да ријеши, па је искоришћено као терен на коме је требало да се огледа обећана политика Француске према захтјевима Русије на Истоку. Да би доказала своју намјеру да се приближи Русији и да би тиме задобила њену неутралност у рату с Аустријом, Француска је послѣје штутгартског састанка особито измијенила свој став према црногорском питању и знатно се приближила Русији.⁶⁷

Неколико заједничких иступа Русије и Француске јасно су означавали тај нови смјер у њиховим односима. Црна Гора се тако послѣје штутгартског састанка појављује као барометар француско-руских односа и терен на чијим се проблемима одмјеравају сукоби који су били мање везани за црногорске а више за општеевропске односе. Отуда питање Црне Горе не само што интересује дипломатију великих сила, већ и продире на уводне странице свих већих европских листова и тако се представља као проблем примарних односа у Европи.

Зближавање Русије и Француске било је предмет особитог интересовања Аустрије и Енглеске, које су се од тога прибоја-

⁶⁶ Р. И. Рыжова, Сближение России и Франции после Крымской войны и русско-французский договор 3. марта 1859. г., Ученые записки Московского педагогического института имени В. П. Потемкина, том 78, Кафедра истории СССР, выпуск 4, Москва 1954, 139—140.

⁶⁷ F. Charles — Roux, Alexandre II, 222.

вале и које су морале предузимати кораке да га осујете. Дипломатски контакти, притисци и погађања великих сила на том плану нијесу могли а да у својим токовима не догакну и питање Црне Горе. Оно је постало европско, не толико због свог значаја колико због тога што је постало конкретан израз приближавања Русије и Француске, што се на њему илустровала политика Енглеске и Аустрије према цјеловитости Турске и политици Русије на Балкану, и што је постајало израз степена рехабилитације руске политике на Балкану, њеног угледа и положаја не само код балканских народа већ и у Европи.

Да би, прије свега, предуприједила даље зближење Русије и Француске на том конкретном пољу, очувала цјеловитост Турске, избјегла да се створи преседан признавања независних држава на територији која је у њеним очима фигурирала као територија турске државе, и спријечила повратак ранијих позиција Русије код балканских народа, енглеска влада је средином октобра 1857. предложила Француској да се питање Црне Горе ријешити тако што би се она разграничила са Турском, и при томе признала суверенитет Порте. Аустријска влада је, прикључујући се том предлогу, предложила да се то ријешити заједничким иступањем Енглеске, Француске и Аустрије на Порти, без учешћа Русије. Радити на остварењу тог пројекта без учешћа Русије значило је дјејствовати против ње и онога што је обећано на штутгартском састанку, изазвати Русију и довести у питање не само успјех такве акције већ и остварење жеље да се добије њена неутралност у будућем француско-аустријском рату. Због тога Валевски није прихватио предлог енглеске и аустријске владе, већ је пристао да се питање разграничења расправља једино под условом да у њему и Русија узме учешће. Француском амбасадору у Цариграду Тувнелу је наређено да у питању Црне Горе не предузима ништа без споразума са руским амбасадором, да ступи у контакт с енглеским амбасадором и аустријским интернунцијусом и да предложи да се почну преговори о разграничењу Црне Горе — без рјешавања питања њеног односа према Порти.⁶⁸ Овај предлог енглеска влада је поново поставила у прољеће 1858, када се, због херцеговачког устанка, питање Црне Горе још јаче истакло. Француска га је тада још енергичније одбила.⁶⁹

Руском амбасадору у Цариграду је такође било наређено да се у питању Црне Горе споразумијева са Тувнелом и да се ограничи једино на преговоре у којима би се разматрало разграничење Црне Горе и Турске, а не и њихов правни однос.⁷⁰

Инструкције упућене Тувнелу и Бутењеву биле су конкретан израз приближавања Русије и Француске у питању Црне

⁶⁸ АВПР, Канцеларија (у даљем тексту — К), 1857, д. 144, л. 124—127, руски амбасадор у Паризу П. Д. Кисељев Горчакову, 17/29. X 1857.

⁶⁹ В. Поповић, Политика Француске, 88.

⁷⁰ АВПР, К, д. 41, 1. 229—231, Горчаков Бутењеву, 26. X (7. XI) 1857.

Горе, представљале су крупан моменат у његовом рјешавању и биле су од капиталног значаја за његово даље регулисање. Оне су свједочиле да је Француска одустала од захатјева за признавање формалног суверенитета Порте над Црном Гором као услова за њено проширење и разграничење са Турском, да се конкретно приближила ставу Русије према питању Црне Горе. С друге стране, те инструкције су доказивале да је Русија увидјела да констелација сила не иде у прилог њеној жељи да за Црну Гору издјејствује и формално признавање њене независности, па је затражила разграничење Црне Горе без истовременог расправљања њеног међународног положаја. Било је то тражење неке средине између француских и руских циљева у рјешавању питања Црне Горе. У тражењу самог разграничења обје силе нашле су заједничку линију и крајњу могућност међусобног попуштања.

Изналажење тог заједничког става Русије и Француске било је од огромног значаја за крајњи исход акције за разграничење Црне Горе. Заједнички притисак Русије и Француске на Порти и њихове акције на придобијању других сила за разграничење без формалног рјешавања статуса Црне Горе били су основни фактор који је омогућио рјешавање питања разграничења Црне Горе на међународној основи. На тај начин Русија и Француска су црногорско питање увеле у круг европских односа и тако га још јаче натуралиле европској дипломатији. Од тада ће се то питање рјешавати кроз дипломатске канале између Петрограда и Париза, притисак на Порти и замршене преговоре руске и француске са енглеском и аустријском владом. Иницијатор тих преговора била је руска влада, али је, због положаја у коме се налазила, морала препустити да то Француска прва формално предложи. Француско-руско приближавање и пријатељство на широком европском плану рефлектовало се и на рјешавању питања Црне Горе и било је један од одлучујућих фактора који су га дјелимично и ријешили.

Захтјеви књаза Данила за подршку сила

Постављајући своје захтјеве, књаз Данило се укључивао у замршену дипломатску акцију око изналажења базе за њихово регулисање. Изложен сталним савјетима Француске и притиску Аустрије и Енглеске, он је почео да се заноси планом за формално признавање суверенитета Порте као услова за рјешавање крупних експонских проблема Црне Горе. Та је његова политика имала велики одјек у народу, јер су за њу везиване наде да ће се добити земљиште погодно за обраду. Она је, с друге стране, изазвала даље политичко диференцирање у врховима црногорских политичких органа, што је постало повољан терен за покушај организовања преврата у Црној Гори.

Настојећи да постигне своје захтјеве, књаз Данило је покушавао да црногорско питање природи и тамо гдје оно по пристанку сила није могло доћи. Када је у децембру 1856. сазвана конференција у Паризу, састављена од дипломатских заступника држава потписница Париског конгреса, да ријешити питање разграничења између Русије и Турске,⁷¹ књаз Данило је покушавао да на дневни ред конференције стави и питање разграничења Црне Горе и Турске. У писму Наполеону III од 9. I 1857. он је нагловијестио жељу да сам дође у Париз, да би француском цару и конференцији изложио стање Црне Горе и предложио базу на којој би се могло наћи рјешење црногорског питања.⁷² Пошто је у подршци Француске очекивао главну потпору рјешавању питања Црне Горе, књаз Данило је био врло упоран у захтјевима да посети Париз. У томе га нијесу поколебали ни снажан притисак Русије ни сугестије Француске да одложи долазак у француску престоницу док питање Црне Горе не буде регулисано аранжманом који би усвојиле и Порта и Црна Гора.⁷³ У фебруару 1857. књаз Данило је кренуо у Париз, гдје је стигао 7. марта.⁷⁴ Тај његов пут особито је важан зато што је њиме црногорско питање још јаче убачено у сплет европских питања и што је допринио да се оно разматра не само у дипломатским круговима већ и у европском јавном мњењу.

За вријеме књажеве мисије испољила се колебаљивост Француске према прихватању руског плана рјешавања питања Црне Горе. У Паризу он није примљен онако како је очекивао, а француска влада је настојала да то представи као своју жељу да се не замјери Русији. Француска влада је тада покушала да долазак црногорског књаза искористи да би придобила Русију за свој план регулисања црногорско-турских односа. Валевски је предложио конференцију сила заинтересованих за рјешавање црногорског питања. Тај предлог је Кисељев одбио, јер је увиђао да су силе биле непријатељски расположене према руском плану рјешавања питања Црне Горе и прибојавао се да та конференција не природи Црној Гори признавање сизеренитета Порте.⁷⁵ Умјесто тога, Кисељев је поново настојао на закључењу споразума између Турске и Црне Горе, по коме би Црна Гора добила територијално проширење (уз услов плаћања аренде на добијене области, и луку на мору, а све то без расправљања питања државноправних односа између Турске и Црне Горе).⁷⁶

Извјесна попустљивост Француске према руским захтјевима показала се у томе што је изјавила неку врсту намјере да

⁷¹ Исто, 69.

⁷² В. Поповић, Акција књаза Данила у Паризу, 44.

⁷³ Данило Лекић, Француски извори о путу књаза Данила у Париз и пријем на који је тамо наишао, *Историски записи*, 3—4, 1959, 46—49.

⁷⁴ Д. Страњаковић, н. чл., 270—273.

⁷⁵ F. Charles — Roux, *Alexandre II*, 192.

⁷⁶ Р. И. Рыжова, *Из истории*, 135.

одустане или пак одложи рјешавање питања државноправних односа Црне Горе према Турској и да њено питање сведе на територијално проширење и разграничење без разматрања њеног правног положаја. Као доказ такве намјере француска влада је књазу Данилу препоручила да се сам споразумије са Турском и да ради тога пошаље у Цариград свог брата војводу Мирка. Валевски је тада обећао књазу подршку Француске и Русије у преговорима у Цариграду, иако за то није био добио сагласност руске владе, која такве преговоре није жељела прије но што јаче придобије Француску за свој план. Руска влада је сматрала да би Порта, као основни услов за вођење преговора, поставила претходно признавање њеног суверенитета над Црном Гором и да се Француска томе не би енергично супротставила. Стога је Бутењеву наређено да у преговорима узме учешћа само под условом, да Порта унапријед изјави да питање свог суверенитета над Црном Гором неће поставити као услов постизања споразума.⁷⁷

Француска влада је предузела извјесне мјере да убрза рјешење питања разграничења, па је почетком маја 1857. дала у том смислу инструкције Тувнелу.⁷⁸ Ни то, ни њен предлог за рјешавање питања Црне Горе у преговорима у Цариграду нијесу биле од нарочите користи, а ни по вољи руској влади. Подржавана од Аустрије и Енглеске, Порта је пристајала на разграничење једино под условом признавања сизеренитета султана над Црном Гором.⁷⁹ За вријеме прелиминарних разговора које су тада повели у Цариграду француски, енглески и аустријски амбасадор, руски представник у Цариграду се држао по страни од њих — да би тако резервисао више права за протест против пројекта западних сила.⁸⁰

Књаз Данило се није задржао на тражењу само француске заштите, иако се у њен ефекат највише надао, већ је за разграничење између Црне Горе и Турске затражио подршку и Аустрије. Он је 23. IV 1857. из Париза упутио писмо великом везиру, у коме га је молио да се, ради спречавања сталних сукоба на црногорско-турској граничној линији, одреде тачне границе Црне Горе. Енглеска и Аустрија су биле донекле спремне да подрже тај предлог, али под условом да књаз Данило призна султана за сизерена.⁸¹

Пошто му је Валевски саопштио услове Порте за регулисање својих односа са Црном Гором, књаз Данило је увидио да на рачун признавања султана за сизерена Црна Гора не може добити знатније проширење, нити луку на мору којом би слободно

⁷⁷ АВПР, К, 1857, д. 41, л. 45—46, Горчаков Бутењеву, 26. III (7. IV) 1857.

⁷⁸ Д. Страњаковић, н. чл., 330.

⁷⁹ Р. И. Рыжова, Из истории, 137.

⁸⁰ F. Charles — Roux, Alexandre II, 189.

⁸¹ Д. Страњаковић, н. чл., 330—331.

располагала, па је изјавио да не може пристати да своје односе са Турском регулише под условима Порте. Из неколико разговора с Валевским и аудијенција код Наполеона III, књаз Данило је увидио да се питање Црне Горе може регулисати само тако ако то не би било у опречности са интересима сила на Балкану и ако не би крњило онај поредак који је утврђен париским миром. Без тога није могло ни бити стварног рјешења црногорског питања, па је црногорски књаз схватио да је оно много теже него што је претпостављао. Ако су западне силе и интервенисале на Порти да се питање Црне Горе ријеша, оне у томе нијесу ишле толико далеко да тиме омогуће стварање независне државе на Балкану и тиме окрње цјеловитост Турске. Аустрија чак ни по цијену признавања сизеренитета Порте над Црном Гором није дозвољавала да Црна Гора изађе на море. Од потписница париског мира једино се Пруска и Сардинија нијесу јаче мијешале у питање Црне Горе.⁸²

Питање Црне Горе могло се ријешити једино компромисом великих сила, њиховом интервенцијом или енергичним притиском неке од њих на Порту.⁸³ Споразум сила у црногорском питању било је, међутим, врло тешко постићи. Уочавајући то, књаз Данило је затражио од Француске да се, у очекивању дефинитивног рјешења, изврши притисак на Порту, да се што прије постигне једно просто разграничење, изјављујући да он никако неће пристати да само ради тога призна султана за сизерена.⁸⁴ Зато он после повратка из Париза све своје захтјеве Турској и европској дипломатији своди, углавном, на молбе да се изврши привремено разграничење, без улажења у формално разматрање њиховог правног односа. Али није било лако постићи ни то просто разграничење, јер се оно није могло посве одвојити од рјешавања правних односа Црне Горе са Турском, нити су пак ни Турска ни Црна Гора одустајале од претензија на земљиште које се сматрало спорним. То је особито важило за Грахово. Књаз Данило је схватио да је просто разграничење Црне Горе у ондашњој констелацији сила једино могуће рјешење дијела питања Црне Горе, па ће свим средствима настојати да убрза његово остварење. Црногорски књаз је преко својих канала, уз подршку сила заинтересованих за обезбјеђење мира око Црне Горе, покушавао да у било ком степену ријеша погранична питања са Турском.⁸⁵ Он је чинио напоре да се односи Црне Горе са сусједним турским провинцијама бар донекле регулишу преговорима са турским функционерима и путем мјешовитих комисија. То су у првом реду била питања осигурања мира на граничној линији и рјешавања спорова око пограничних имања. Та су питања без-

⁸² Исто, 341.

⁸³ Massieu de Clerval, *Les Turcs et le Monténégro*, *Revue des Deux Mondes*, Tome XV, Paris 1858, 194.

⁸⁴ Д. Страњаковић, н. чл., 330.

⁸⁵ В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 32.

успјешно постављана и на састанку представника херцеговачких Турака и Црногораца у Котору у марту 1856.⁸⁶

У околини Спужа, Подгорице и у Црмници налазио се један дио имања које Турци, због сталне нестабилности и страха од Црногораца нијесу редовно обрађивали. Црногорци су један дио турских имања силом обрађивали и присвајали. Истичући коришћење тих имања као право и доказ својине на њима, Црногорци су их бранили силом оружја. Око тих имања су се догађали сукоби, плачке и похаре, а и такво коришћење могло им је послужити, при разграничењу, као доказ да су она својина поданика црногорскога књаза. У околини Спича постојао је један дио земљишта које је, као спорно, по конвенцији Омер-паше са Ковалевским и Зајчеком из 1853, требало да остане необрађено до коначног рјешења права својине на њима.⁸⁷

Ширећи свој утицај, организујући црногорску власт и борећи се за њену афирмацију, књаз Данило није презао ни од њеног присилног учвршћења. То се особито могло видјети на примјеру Куча, гдје је књаз Данило 1856. оружаним путем, учвршћивао своју власт и доказивао да су они саставни дио Црне Горе. Црногорски књаз је упорно одбацивао оспоравања његових права на Куче, што је нарочито подстицао аустријски конзул у Скадру, доказујући да је његова интервенција у Кучима унутрашња ствар Црне Горе.⁸⁸ Одбацујући тврдње турских и аустријских функционера да су Кучи саставни дио Турске, књаз Данило је наговарао становнике Куча да се присаједине Црној Гори, пријетећи им да ће их на то, ако не буду хтјели добровољно, приморати. Био је то један од разлога што су Кучи признали власт књаза Данила.⁸⁹

Представници сила савјетовали су књазу Данилу да сачува мир у сусједству Црне Горе и предочавали му да је то један од основних услова за њихову наклоност у рјешавању односа између Црне Горе и Турске. Њихов рачун у томе био је јасан: они су се плашили да нови погранични сукоби не изазову замршеност у овом дијелу Балкана и нове дипломатске сукобе. У тим савјетима особито је упоран био француски конзул, који је при томе храбрио књаза Данила варљивом надом да ће спорна имања припасти Црној Гори.⁹⁰ Почетком 1857. Екар је обавјештавао књаза да је Турска пристала на разграничење са Црном Гором и да је за њеног комесара одређен Кемал-ефендија.⁹¹ Иако су та обавјештења била нетачна, уливала су црногорском књазу нове

⁸⁶ Вукова преписка VII, 285—286, 289.

⁸⁷ Д. Вуксан, Књаз Данило. Пета година владе, 4—5.

⁸⁸ ДМЦ, Д. I, књаз Данило Екару, 15/27. VII и 24. VIII (5. IX) 1857; Д. Вуксан, Књаз Данило. Пета година владе, 7—9.

⁸⁹ Душан Вуксан, Књаз Данило. Шеста година владе (1857), *Записи* XVII, 1937, 131—132.

⁹⁰ ДМЦ, Д. I, Екар књазу Данилу, 15. VIII 1856.

⁹¹ Исто, Екар књазу Данилу, 4. I 1857; Д. Вуксан, Књаз Данило. Шеста година владе, 129.

наде и давала нове подстреке, Француски конзул је почетком 1857. стално оперисао са мишљењем да ће разграничење Црне Горе бити нужно, привремено, рјешење спорног имања на граничној линији, у циљу обезбјеђења пограничног мира, које стога не може имати званичан карактер, нити омоћи будуће дефинитивно рјешење црногорских граница.⁹² У одговор на такве предлоге књаз Данило је захтијевао од конзула сила у Скадру да подрже његов захтјев за хитно, званично, разграничење између Црне Горе и Турске.⁹³ Прихватајући дјелимично те захтјеве црногорскога књаза, Француска је покушавала да за њих придобије и Аустрију. При томе се није било начисто да ли да се регулише читава граница између Црне Горе и Турске, или, што је сматрано реалнијим, да се путем споразумијевања и пограничне комисије регулишу гранични односи на појединим спорним мјестима. При томе се прије свега мислило на Куче, око чије је државне припадности 1856. и 1857. вођен дуг спор. Књаз Данило је то питање истицао као нужност и једини услов постизања пограничне стабилности. Зато је питање Куча потрзао кад год су дипломатски представници из Скадра настојали да снемогуће пограничне сукобе.⁹⁴

Порта је упорно одуговлачила да са књазом Данилом поведе преговоре чак и о тим пограничним имањима. Конзули великих сила саопштавали су црногорском књазу да ће Портин комесар за гранична питања убрзо доћи у Скадар, али он није дошао ни пола године касније.⁹⁵

Због непомирљивости гледишта Порте са захтјевима Црне Горе ти преговори нијесу могли имати никаквог успјеха. Тако је једна црногорска депутација узалуд покушавала у Мостару од 2. до 10. новембра 1857. да уреди пограничне односе према Херцеговини. У тим преговорима црногорски представници су доказивали да су Грахово, Никшићка жупа и Дробњак територија Црне Горе, а Турци су изјављивали да је и сама Црна Гора њихова провинција, и да не може бити ни говора ни о каквим спорним областима.⁹⁶

Иако је увјеравао велике силе да неће помагати ослободилачки покрет у околини Црне Горе, књаз Данило није ни мислио да престане са подржавањем процеса еманципације околних племена од турске власти. Преко ослободилачког покрета у сусједним крајевима, књаз Данило је хтио да европску дипломатију увјери како је територијално проширење Црне Горе и њено разграничење са Турском једини начин да се ти стални сукоби оне-

⁹² Исто, Екар књазу Данилу, 17. VII 1857.

⁹³ Исто, књаз Данило конзулима сила у Скадру, 25. X 1857.

⁹⁴ Исто, Екар књазу Данилу, 11. XII 1857; енглески конзул у Скадру књазу Данилу, 12. XII 1857.

⁹⁵ Душан Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, *Записи XVII*. 1937, 263.

⁹⁶ В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 32—33.

могуће. Подржавањем ослободилачког покрета црногорски књаз је европској дипломатији доказивао лабилност турске администрације и њену немоћ да одржи ред у околини Црне Горе, а тиме је и поткрепљивао своје захтјеве. Тим акцијама су се истовремено чвршће везивала спорна подручја за Црну Гору, што би био један од најбитнијих доказа права Црне Горе на њих при њеном разграничењу са Турском. Стални немири су омогућавали узурпирање турске територије, па су зато и подстицани, како би, у тренутку разграничења, фактичко стање одговарало црногорским претензијама.

Упорност Турске у одбацивању захтјева Црне Горе и тешкоће у постизању компромиса великих сила у том питању јасно су показивали да једино оружани сукоби могу унијети нове факторе у односима између Црне Горе и Турске и дати нове квалитете који би убрзали њихово рјешавање.

Утицај херцеговачког устанка на рјешавању захтјева Црне Горе

Да би убрзао рјешавање крутних проблема Црне Горе, књаз Данило већ у љето 1857. подстиче околна племена на устанак. Тада он наређује Граховљанима да не дају хак корјенићким муслиманима, подстиче их на отпор и припрема сарадњу Цуца са њима.⁹⁷ У јуну 1857. Васојевићи су преко својих главара тражили путеве за сједињење са Црном Гором.⁹⁸ Херцеговци су јавно изјављивали да књаза Данила сматрају својим господаром, прихватили су црногорски закон и по њему судили.⁹⁹ Књаз Данило је постављао капетане по Херцеговини, а сами Херцеговци су позивали Црногорце за посреднике и судије.¹⁰⁰

Крајем августа 1857. побунише се Васојевићи, одбивши да плате харач. Њима је књаз Данило послао у помоћ Ровчане, Морачане и Бјелопавлиће, под командом сенатора Ива Ракова Радоњића, који је у Васојевићима покупио порез и истјерао турске функционере.¹⁰¹ Односи Црне Горе са Турском јако се компликују када 11. IX 1857. Кучи изјављују покорност књазу Данилу.¹⁰² Све то појачава положај књаза Данила у захтјевима за регулисање односа са Турском. Нужност тог регулисања потенцирала је и појачана нестабилност трговачког саобраћаја Црногораца са турским пазарима,¹⁰³ што је ограничавало развој трго-

⁹⁷ Вукова преписка VII, 317, 322, 325.

⁹⁸ Српске новине, 27, 27. VI 1857.

⁹⁹ Исто.

¹⁰⁰ Д. Вуксан, Књаз Данило. Пета година владе, 3.

¹⁰¹ Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 132.

¹⁰² В. Ђорђевић, Лука Вукаловић, 32.

¹⁰³ ДМЦ, Д I, Филип Лаиновић књазу Данилу, Подгорица, 29. XI (11. XII) 1857.

вачког капитала и уопште спутавало економски живот Црне Горе.

Као резултат нових немира у околини Црне Горе с новим полетом се шири и јача утицај црногорскога књаза и прихватају се органи црногорске власти. С јесени 1857. учвршћују се органи постављени од стране књаза Данила у Дробњаку¹⁰⁴ и јача утицај Цетиња на Васојевиће. Почетком 1858. чују се гласови да и Спичани желе да припадну црногорском књазу.¹⁰⁵ Књаз наставља да именује капетане по Херцеговини и поставља главаре у Рудинама.¹⁰⁶

Званично Цетиње особито је заинтересовано за Грахово, које је било од велике политичке и стратегијске важности за даљи продор у Херцеговину и преко кога је водио пут ка Рисну на ком се могла узимати знатнија царина. Помишљао се и о насељавању Катугана на Грахову и Рудинама.¹⁰⁷

Нарочити утицај на убрзавање рјешавања питања Црне Горе имао је херцеговачки устанак, који је букнуо почетком децембра 1857. и убрзо обухватио читав појас уз црногорско-херцеговачку границу.¹⁰⁸ Када се устанак проширио дубље у Херцеговину, постао је врло озбиљан и запретио озбиљним нарушењем мира у овом дијелу Балкана. Бојазни су увећане када је књаз Данило задобио јачи уплив на тај устанак, а Црногорци почели у њему све масовније учествовати. Устанак није био по вољи ни једној од великих сила, па ни самој Русији.¹⁰⁹ Особито му се противила Аустрија, која је одмах повела акцију за његово угушивање, јер је он, настао у близини њених граница, јако компликовао остварење њених политичких планова. Аустрија га је сматрала дјелом књаза Данила и француског конзула Екара. Да би онемогућила сарадњу Црногораца са устаницима, бечка влада је извршила врло снажан притисак на књаза Данила.¹¹⁰ То је проузроковало извјесно јењавање устанка.¹¹¹

Једну од могућности за пацификацију Херцеговине силе су видјеле у притиску на књаза Данила да свој уплив употријеби за умирење устанка, а Црногорцима забрани ускакање у устаничке редове.¹¹² Плашећи се крупних компликација у овом дијелу Балкана, велике силе су настојале да осигурају мир у овој увијек немирној области. Бојазни од озбиљних компликација особито су

¹⁰⁴ Вукова преписка VII, 324.

¹⁰⁵ ДМЦ, Д I, П. Обрадовић књазу Данилу, Спич, 22. I (3. II) 1858.

¹⁰⁶ Рис. Т. Пророковић — Невесињски, До битке на Грахову, књ. II, Београд 1908, 99.

¹⁰⁷ Вукова преписка VII, 32; Српске новине, 85, 27. VII 1857.

¹⁰⁸ В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 33—36.

¹⁰⁹ Примједба Александра II на извјештају Петковића од 24. XII 1857. (5. I 1858), бр. 271. — АВПР, ГА, V—A₂, 1857, д. 716, 1. 81.

¹¹⁰ В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 37—38.

¹¹¹ *Le Nord, journal international*, Bruxelles, 11. II 1858.

¹¹² В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 42.

се увећале када је Турска, подржана од Аустрије, почела да концентрише трупе у Херцеговини — ради умирења устанка и напада на Црну Гору. Порта је одмах увидјела да устаници имају тијесне везе са Цетињем, па је припремала експедицију против Црне Горе, да би тако лакше умирила Херцеговину. О тој намјери Порта је у јануару 1858. обавијестила велике силе.¹¹³

Књаз Данило је знао да су велике силе заинтересоване за умирење херцеговачког устанка и да су свјесне његовог утицаја на устанике и важности његовог става у том питању. Зато је, иступајући као заштитник устаника, истицао овој положај и повезивао питања Црне Горе са проблемом умирења устанка и питањем ослободилачког покрета у овом дијелу Балкана уопште.¹¹⁴ Црногорски књаз је желио да новостворене околности искористи ако не за извршење свог широког националног програма а оно бар за остварење једног његовог дијела, оног непосреднијег — за привремено регулисање односа са Турском путем разграничења. Тиме би се не само постигли материјални добици за Црну Гору већ би се отишло и даље ка коначном признавању независности црногорске државе. У тој акцији он је иступао са безграничном вјером у војничке квалитете Црногораца и њима својствену одважност.

Пошто се увјерио да је била лаковјерна његова намјера да Црној Гори, на рачун привременог жртвовања њене независности, прикључи Херцеговину, а затим да првом згодном приликом прогласи независност не само Црне Горе већ и Херцеговине, књаз Данило је одустао од свога плана. Он је настојао да искористи све могућности како би Црној Гори присајединио околна племена, надајући се да ће то утицати на комисију за разграничење да те крајеве призна саставним дијелом Црне Горе.¹¹⁵

Подржавана од Аустрије, Порта је упорно одбијала да прихвати и просто разграничење са Црном Гором. Она је европским силама стално стављала до знања да Црну Гору сматра турском провинцијом и износила да су догађаји у Херцеговини измијенили стање које је Али-паша имао у виду када је на Париском конгресу изјавио да Порта неће мијењати постојеће стање Црне Горе, и да је управо то и приморава, и даје јој формално право, да оружјем осигура своја права у овој области. За остварење својих намјера она је врло лако добијала подршку Аустрије. Турски амбасадор у Бечу Калимаки саопштио је 16. II 1858. грофу Буолу да Порта не може више одлагати да силом обезбиједи своја права над Црном Гором.¹¹⁶

¹¹³ Исто, 39.

¹¹⁴ ДМЦ, Д I, књаз Данило Валевском, фебруара 1858.

¹¹⁵ АВПР, ГА, V—А₂, 1858, д. 717, л. 61—64, Петковић Горчакову, 27. IV (9. V) 1858, бр. 91.

¹¹⁶ *Journal de St. Pétersbourg*, 20. II (4. III) 1858; *Journal des Débats politiques et littéraires*, Paris, 26. II 1858; *Московские ведомости*, 32, 15. III 1858.

Покушавајући да искористи жељу сила за умирење устанка, књаз Данило је постављао и услове за свој утицај у тсм правцу. Почетком јануара 1858. он је послао свог секретара Деларија у Париз да од француске владе затражи савјет у погледу односа са Турском. Валевски му није могао препоручити ништа конкретно, осим да Црна Гора треба да одржава добре односе са Турском, јер је очекивао резултате консултовања и преговора са руском владом око постизања заједничког става.¹¹⁷ Као одговор на захтјеве сила и пријетње Турске и Аустрије, књаз Данило је 16. II 1858. затражио од њих да му укажу помоћ како би се постигло разграничење Црне Горе са Турском. То је књаз квалификовао као услов онемогућавања сталних упада Црногораца у Херцеговину. Потенцирајући фактичко стање и историјско право Црне Горе, књаз Данило је доказивао њену потпуну независност.¹¹⁸

Аустријска влада је на овај захтјев одговорила да Црну Гору сматра саставним дијелом Турске и препоручила је књазу да се окане својих агресивних планова и да се споразумије са Портом,¹¹⁹ обећавши му подршку једино под условом да призна сизеренитет султана.¹²⁰ Књаз Данило је тај предлог одлучно одбио.¹²¹ Црногорском књазу је у истом смислу одговорила и енглеска влада.¹²²

*

Аустријска влада је на овај захтјев одговорила да Црну цеговини угуши војним мјерама, већ и да изврши концентрацију војске на границама Црне Горе. Она је помишљала да заједно са Турском окупира Црну Гору и да тако онемогући немире у овом дијелу Балкана. Да би дознала како би се према таквој акцији однијеле велике силе, аустријска влада је вршила дипломатска испитивања. Средином марта 1858. аустријски амбасадор у Паризу барон Хибнер је алудирао на могућност аустријско-турске окупације Црне Горе. Валевски је опоменуо Хибнера на озбиљне компликације које би изазвала таква акција, пошто би Русија против ње прва протестовала, а и Француска би се могла придружити погледима Русије на питање независности Црне Горе,

¹¹⁷ АВПР, К, 1858, д. 115, депеша Кисељева Горчакову, 11/23. I 1858, бр. 13.

¹¹⁸ Д. Вуксан, Књаз Данило. Седам година владе, 263.

¹¹⁹ В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 43.

¹²⁰ АВПР, К, 1858, д. 181, л. 200—203, Кноринг Горчакову, 23. III (4. IV) 1858, бр. 49; К, 1858, д. 45, л. 288—291, Бутењев Горчакову 13/25. IV 1858, бр. 59.

¹²¹ Исто, д. 181, л. 268—269, Кноринг Горчакову, 15/27. IV 1858, бр. 65. — На овом извјештају Кноринга Александар II је, на рачун књаза Данила, ставио примједбу: „Први пут га је могуће похвалити“.

¹²² В. Поповић, Политика Француске, 88.

па би окупација Црне Горе могла дати повод за нови сукоб међу силама.¹²³

Аустрија је озбиљно рачунала са могућношћу рата са Црном Гором. Тиме се, поред осталих аустријских фактора, озбиљно бавио и војни и цивилни намјесник Далмације Лазар Мамула. Он је 15. IV 1858. упутио својој влади опширан мемоар о аустријско-црногорској граници, с посебним освртом на њена својства за дефанзивне и офанзивне операције. У мемоару је истакнута бојазан да немири око Црне Горе могу отежати сигурност аустријске власти над Воком Которском и предложено да се појача аустријски гарнизон у Котору. Са педантношћу својственом аустријским функционерима, Мамула је дао оцену свих стратегијских тачака на аустријско-црногорској граници, предложио појачање утврђења и указао на нужност изградње нових, особито на потребу подизања тврђаве у Брајићима, јер је то село сматрао врло важном стратегијском тачком за одбрану од евентуалног напада Црногораца на Будву. Далматински гувернер није заборавио да укаже и на ратничка својства Црногораца, оперативне линије за напад на Црну Гору и освајање Цетиња, као и састав трупа које би за тај циљ требало упутити. Мамула је био увјерен да би за освајање Црне Горе било довољно 13.000 војника.¹²⁴

Аустријске власти су у књазу Данилу видјеле једну од највећих сметњи за потпуно умирење Херцеговине, Мамула је врло строго оцјењивао опасности које Аустрији пријете од утицаја црногорскога књаза у Херцеговини. Он је указивао својој влади да потпуног мира у Херцеговини не може бити све док се књаз Данило буде „кућио на Цетињу“, па је износио мишљење да би ради осигурања аустријских интереса било неопходно да се он, његов брат Мирко и синовац Никола заувјек искључе из власти у Црној Гори.¹²⁵

Вијести о намјери Аустрије да окупира Црну Гору донијеле су многе новине, додајући да је Аустрија о томе већ постигла споразум са Турском. Неки листови су те гласове сводили само на то да Аустрија неће сметати Турској у војним дјејствима против Црне Горе.¹²⁶ Те су вијести плашиле књаза Данила и отежавале његове спољнополитичке акције. Црногорскога књаза могло је донекле умирити Екарово категоричко демантовање тих вијести које су у ствари биле тачне.¹²⁷

¹²³ АВПР, К, д. 115, л. 223—225, Кисељев Горчакову, 17/29. III 1858; *Московские ведомости*, 25, 27. II 1858.

¹²⁴ Државни архив у Задру, 26 (ф. Unica Fasc. № 23, с. Geheime Akten 1851—1878) — преписи др Јефта Миловића у Историјском институту у Титограду, фасц. 263. — Ускоро послје предлога који је дао Мамула почело је утврђивање Брајића. (АВПР, ГА, V—A., 1856, д. 717, 1. 129, Петковић Коваљевском, 27. VII (8. VIII) 1858, бр. 195).

¹²⁵ В. Ворђевић, н. д., 123, 131.

¹²⁶ *Gazette de Cologne*, 19. II 1858; *Nord*, 52, 21. III 1858; *Journal des Débats*, 24. II 1858; *Московские ведомости*, 23, 22. II 1858.

¹²⁷ ДМЦ, Д I, Екар књазу Данилу, 25. III 1858; Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 264.

*

Нове компликације око питања Црне Горе особито су забрињавале Русију, која је увиђала могућност турског напада на Црну Гору. Настојећи да онемогући окупацију Црне Горе од стране Турске и отклони нове опасности од Аустрије, руска влада је повела енергичну акцију против покушаја аустријско-турске окупације Црне Горе. Та акција се одвијала у убрзаним дипломатским разговорима и припремању демарша Француске и Русије у Бечу и Цариграду. Тиме је истовремено убрзавано рјешење разграничења Црне Горе, као средства умирења у свој области и избјегавања нових интервенција Турске и Аустрије. Француска се још увијек колебала у прихватању концепције руске политике према питању Црне Горе, а поготово није била спремна да у томе иступа онако енергично како је то жељела Русија, па је одуговлачила да енергично поставља захтјеве у корист Црне Горе. Зато су били нужни нови преговори између Париза и Петрограда. Француска је као услов за даље заједничко иступање са Русијом у питању Црне Горе постављала захтјев да руска влада донекле ублажи своје предлоге или пак нађе прихватљивији начин и погодније средство како се Француска не би сувише замјерила својим савезницима из коалиције против Русије. С друге стране, настојећи да постигне пуно пријатељство и подршку Русије за будуће акције Француске, Валевски се у дипломатској форми изражавао да је спреман да се са Русијом споразумије у свим питањима и обећавао је да ће урадити све што се може да би се постигло то што руска влада жели. Приликом једног разговора средином марта 1858. године, Валевски је увјеравао Кисељева да ће Француска у питању Црне Горе ићи потпуно једнодушно с Русијом. Надајући се да ће руска влада измијенити погледе на могућности и начин рјешавања питања Црне Горе, Валевски је предлагао да она поново изложи своје мишљење о том питању. Тим увјеравањима Валевског Александар II није ни мало вјеровао.¹²⁸ Руској влади је требало још доста посла да би обезбиједила пуну подршку Француске у питању Црне Горе; она је увиђала колебљивост француске владе да практично прихвати њен став. Кисељев је, по инструкцијама Горчакова, имао да употрежи сву своју дипломатску вјештину да би француску владу навео да у пракси докаже своју одлуку да у питању Црне Горе иступа заједно с Русијом. Као први корак у томе

¹²⁸ На извјештају Кисељева примједба Александра II: „Ја у свему томе видим само ријечи са стране Француске а никакву жељу да дјелује у нашем духу, тј. у духу достојном било које хришћанске државе“. (Р. И. Рыжова, Из историји, 140).

правцу Горчаков је предложио да Француска и Русија заједнички изврше демарш у Бечу и тако осујете намјеру Аустрије да заједно са Турском изврши окупацију Црне Горе. Требало је да Француска то прва учини, јер је за ту намјеру Аустрије прва и дознала, а Русија би се њеном демаршу одмах придружила.¹²⁹

Иако је желио да питање Црне Горе искористи за своју антиаустријску политику, Валевски није хтио да се прије времена исувише замјери Аустрији, па је категорички одбио да прихвати предлог Горчакова за заједнички демарш у Бечу. Француски министар је изабрао метод којим би се мање замјерио Аустрији и јавно истакао степен француско-руског зближења. Своју подршку Русији и протест против намјера Аустрије да окупира Црну Гору Валевски је изнио тако што је напоменуо Хибнеру да су Русија и Француска солидарне у питању Црне Горе.¹³⁰ Ради отклањања оружане интервенције против Црне Горе Валевски је више волио да протестује код Порте, него у Бечу. Он је француском амбасадору у Цариграду наредио да протестује на Порти против њених намјера да нападне Црну Гору и да јој стави до знања да Француска неће остати пасивна према нападу на Црну Гору. Тувнел је имао да Порти објасни да је сређивање граничног питања између Црне Горе и Турске начин за избјегавање тежих компликација и да ће бити онемогућен сваки споразум ако Порта буде постављала као апсолутни услов за ступање у преговоре са Црном Гором признавање сизеренитета султана над њом.¹³¹ Тај протест Валевски је представљао Кисељеву као доказ подршке Француске захтјевима Русије у питању Црне Горе и један од начина отклањања могућности за оружану интервенцију Аустрије. Такву акцију Кисељев је схватио као почетак енергичније политике Француске у питању Црне Горе.¹³²

И заиста, последице инструкције Валевског Тувнелу Француска се одлучује да се у питању Црне Горе више приближи Русији и да енергичније иступи у Цариграду, а све те акције жељела да руској влади представи као доказ своје чврсте одлуке да иде у сусрет њеним захтјевима у питању Црне Горе. Било је савим јасно да је тиме настојала да задужи Русију и добије њену пуну подршку за своје акције које ће убрзо предузети. Тако је, на ручку у дворцу Тилери 27. априла 1858. године, Наполеон III коментарисао Кисељеву депешу у којој је Тувнел јављао о намјери Турске да нападне на Црну Гору: „Штавише, додаде он, Порта се не би ни прихватила сличне демонстрације да није била подстакнута од других. У читавом том послу ја уопште немам

¹²⁹ АВПР, К, 1858, д. 119, л. 189—198, 231—232, Горчаков Кисељеву, 3/15. IV 1858.

¹³⁰ Исто, д. 115, л. 310, Кисељев Горчакову, 5/17. IV 1858.

¹³¹ Валевски Тувнелу, 27. IV 1858. — Објавио др Андрија Лаиновић, Пobjеда на Праховцу 1858. године у списима савременика, Цетиње 1958, 25.

¹³² АВПР, К, 1858, д. 115, л. 376—379, Кисељев Горчакову, 20. IV (2. V) 1858.

непосредног интереса, али сам ја обећао своју подршку жељама које је изразио император Александар и ја ћу настојати да то урадим што је могуће најбоље“. Наполеон III је нарочито желио да се те његове ријечи пренесу Александру II.¹³³

*

На интервенцију Русије и Француске, Порта је обећала да ће послати специјалног комесара који би улицао на умирење устанка и покушао да у преговорима са књазом Данилом регулише односе Црне Горе са Турском.¹³⁴ Вијест о именовану Кемал-ефендије за специјалног комесара саопштена је у Цариграду,¹³⁵ али се одуговлачило са његовим слањем. Ово обећање Порте Екар је узео као разлог да књаза Данила упорно наговара да сачува мир са Турском и стрпљиво сачека резултате преговора са Кемал-ефендијом, увјеравајући га да ће се у њима постићи макар привремено регулисање граничних питања на спорним теренима.¹³⁶

Књаз Данило је покушавао да у преговорима са Турском око умирења херцеговачког устанка испослужује и рјешење питања разграничења Црне Горе као уступак за своје посредовање. Ти преговори осјећали су се у устаничким редовима као погађање на њихов рачун, па се прибојавало да ће се књаз нагодити с Турцима и одустати од подршке устанку.¹³⁷

Иако је обећавао да ће утицати на умирење устанка, црногорски књаз није хтио радити на томе без већих изгледа на рјешавање питања Црне Горе, јер би то значило одустајање од свог политичког програма, пресијецање процеса који се логички развијао, а од кога су Црногорци много очекивали, као и губитак могућности да се велике силе уцјењују устанком како би пристале на разграничење. Да се не би сувише замјерио силама, у првом реду Аустрији, и да не би дао повод за какву акцију против Црне Горе, књаз Данило се ипак није могао одвећ чврсто држати своје политике.¹³⁸ Но без обзира на неке савјете књаза Данила устаницима да тактизирају с Турцима, устанак се ширио, добрим дијелом захваљујући подршци Црне Горе. У Дробњаку је Новица Церовић организовао акцију за истискивање Турака.¹³⁹

¹³³ „И ја понављам да желим да му дам за право у овом случају“ — примјетио је Александар II на извјештају Кисељева. (АВПР, К, д. 115, л. 380—395, Кисељев Горчакову, 21. IV (3. V) 1858).

¹³⁴ Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 262—263.

¹³⁵ *Journal de St. Pétersbourg*, 14/26. II 1858; *Московские ведомости*, 21, 18. II 1858.

¹³⁶ Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 263.

¹³⁷ Вукова преписка VII, 327—328.

¹³⁸ Исто, 328.

¹³⁹ *Journal des Débats*, 24. II 1858; *Московские ведомости*, 29, 8. III, 1858.

У околини Подгорице, Спужа и Жабљака Црногорци су у повећаном броју упадали на турску територију. Васојевићи су почетком 1858. појачали своје акције.¹⁴⁰ Све су те акције повољно утицале на процес прикључивања тих немирних крајева Црној Гори.

Портин комесар за умирење устанка напokon је допутовао у Мостар, почетком априла 1858. Он је истовремено имао да поведе преговоре са књазом Данилом око регулисања пограничних питања и да га придобије за умирење устанка. Кемал-ефендија је 4. априла 1858. позвао из Бара књаза Данила да упути свог предствника с којим би се он споразумио о мјесту и времену њиховог састанка.¹⁴¹

Француски конзул Екар савјетовао је још раније књазу Данилу да прихвати преговоре које му Кемал-ефендија понуди. Он је увјеравао да не би требало пропустити прилику за постизање привременог рјешења односа са Турском путем провизорног разграничења, у очекивању коначног споразума о граници, и обећавао му подршку Француске за постизање таквог споразума.¹⁴²

Почетком априла 1858. сакупили су се у Мостару босански валија Гани-паша, специјални Портин комесар Кемал-ефендија, из Сарајева су дошли турски комесар Азис-паша и конзули Русије, Енглеске и Француске — да утичу на умирење устанка. Њима су се ускоро придружили и црногорски представници — књажев секретар Анри Делари, Перо Јокашев Пејовић и Никола Ђуровић.¹⁴³ Они су узалудно покушавали да умире устанике.¹⁴⁴

Црногорски комесари су покушавали да са Кемал-ефендијом нађу базу за преговоре између њега и књаза Данила. Секретар црногорскога књаза захтијевао је зато од Кемал-ефендије, да Порта пристане на територијално проширење и разграничење са Црном Гором; за узврат, књаз Данило би признао суверенитет султана једино над оном територијом коју би Турска уступила Црној Гори.¹⁴⁵ Кемал-ефендија је означавао као турску територију земљиште на које је књаз Данило претендовао, а као услов за било какав споразум са Црном Гором захтијевао да овај призна суверенитет султана. То је онемогућавало постизање било каквог споразума, па су црногорски комесари категорички одбили захтјеве Кемал-ефендије и напустили Мостар.¹⁴⁶ Порта је те-

¹⁴⁰ *L.e Nord* 73. 14. III 1858.

¹⁴¹ А. Лаиновић, Побједа на Граховцу, 21—22.

¹⁴² ДМЦ, Д I, Екар књазу Данилу, 25. III 1858; Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 264—265.

¹⁴³ *Српски дневник*, 93, 1/13. V 1858.

¹⁴⁴ В. Ђуровић, Лука Вукаловић, 44.

¹⁴⁵ АВПР, К, 1858, д. л. 318—320, Ђутењев Горчакову, 27. IV (9. V) 1858; л. 321—322, Екар руском конзулу у Сарајеву Шулепњикову, 20. IV 1858.

¹⁴⁶ ДМЦ, ПС, Петковић Коваљевском, 13/25. IV 1858; *Journal de St. Pétersbourg*, 2/14. IV 1858; *Српски дневник*, 17/29. IV 1858; *Световид*, 18. IV 1858.

риторијално проширење и разграничење Црне Горе сматрала за принципијелно питање, па је категорички одбаћивала да на то пристане ако књаз Данило претходно не призна њен суверенитет над Црном Гором.¹⁴⁷

Пошто се постизање споразума са књазом Данилом на бази коју је Порта предлагала, показало као немогуће, а како су устаници у Херцеговини одбијали да прихвате позиве турских комесара за умирење, Порта се, наговарана и подржавана од Аустрије, одлучује да с војском посједне сва спорна мјеста, да прекине везу између Црногораца и устаника и тиме угуши устанак и да тако стијесни Црну Гору и одбаца је са територије на којој се њена власт у посљедње вријеме учвршћивала. Таква је акција пријетила великим заплетима, па је дипломатију европских сила изазвала на нове интервенције. Књаз Данило је осјећао важност тренутка за остварење захтјева Црне Горе. Он је увиђао заинтересованост сила да онемогуће крупније сукобе између Црне Горе и Турске и схватао важност подршке Русије и Француске његовим захтјевима. Својим захтјевима и подржавањем устанка он је хтио да европску дипломатију још јаче увјери да је задовољење Црне Горе једно од најефикаснијих средстава за смирење немира у овом дијелу Балкана. Црногорско-турски спор око пограничних области и питање разграничења се тако чврсто повезује са питањем умирења устанка, па у том склопу добија карактер акутног европског проблема. На том питању су се огледале генералне линије политике европских сила према источном питању, па сно у прољеће 1858. постаје толико важно да потискује у засјенак сва друга питања Истока.

Европско јавно мњење и захтјеви Црне Горе

Од почетка 1858. питање Црне Горе је све више излазило на прве стране многих познатијих европских новина. Штампала је са особитом пажњом пратила све догађаје који су се одигравали око Црне Горе, као и политику сила у вези с њима. Она је одражавала став јавног мњења, а често и влада односних земаља према црногорском питању. Почетком 1858. долази и до новинарске полемике знатнијих размјера о међународном положају Црне Горе и о нужности регулисања њених односа са Турском. Она се углавном водила између аустријских и њемачких новина, са једне, и француских и руских — са друге стране. За аустријске новине, биле оне званични органи или не, као и за аустријску владу, Црна Гора је била турска провинција којом је Порта могла располагати по својој вољи. Аустријске новине су одрицале

¹⁴⁷ Босански валија Ђани-паша је изјављивао Екару: „Што се тиче давања земље Црногорцима, то би значило дати доказ раји да ће она продужавајући са побунама добити на крају оно што жели“. (А. Лаинових, Побједа на Граховцу, 48).

Црној Гори свако право на самосталан политички живот. За њих су Црногорци били „варвари“, способни само да изазивају немире. Побијајући захтјеве неких француских новина, у првом реду *Moniteur*-а, у нападима на Црну Гору се особито истицао *Öst Deutsche Post*, за кога су Црногорци били „сирови говедари“, „Данилове хорде“, „разуздани чопори“, а књаз Данило „владика из турске прсвинције“. По аустријским новинама једина могућност онемогућавања сталних немира у околини Црне Горе била је да се у њој учврсти турска власт — или она предаде Аустрији.¹⁴⁸ Нападима аустријских и њемачких листова на Црну Гору придружиле су се, наравно, и турске новине.¹⁴⁹

У побијању писања аустријских, њемачких и турских листова, и у доказивању фактичке независне Црне Горе и нужности да она буде међународно призната особито се залажало писање француских и руских листова, као и бриселског *Le Nord*, органа руске политике у Европи. Добар дио тих новина преузео је на себе улогу браниоца Црне Горе од напада аустријских новина и заштитника херцеговачких устаника; сву кривицу за устанак свалживао је на турску администрацију,¹⁵⁰ захтијевао да се питање Црне Горе постави на дневни ред париске конференције, која је имала задатак да расправи питање уједињења Влашке и Молдавије;¹⁵¹ неке су потенцирале чињеницу да је пажња Европе сконцентрисана на малу Црну Гору,¹⁵² доказивале да Турска пријети Црној Гори само зато да би лакше умирила херцеговачки устанак¹⁵³ и опомињале је да ће, у случају да предузме тај напад, наићи на енергичан протест Француске и Русије.¹⁵⁴ Сен-Марк Жирарден, уредник листа *Journal de Débats*, залагао се за организовање хришћанских држава на Балкану и њихово обједињавање у федерацију, доказивао да устанци на Балкану имају социјални а не религиозни карактер, и претстављао то као један од доказа немогућности одржавања постојећег стања на Балкану. Он је доказивао нужност признавања права књазу Данилу да Црну Гору укључи у систем европских држава и истицао да је црногорска власт организована боље од турске.¹⁵⁵ Француски и руски листови одбацивали су могућност било каквог споразума између Црне Горе и Турске на бази признавања суверенитета султана над Црном Гором и истицали фактичку независност црногорске државе и нужност међународног признавања таквога стања.¹⁵⁶ Особиту пажњу јавног мњења изазвао је

¹⁴⁸ *Le Nord*, 44, 13. II 1858; *Српски дневник*, 23. II 1858.

¹⁴⁹ У нападима на Црну Гору особито су се истицали *La Turquie* и званични орган турске владе *Journal de Constantinople*

¹⁵⁰ *Le Nord*, 44, 13. II; 66, 7. III; 80, 21. III 1858.

¹⁵¹ *Московские ведомости*, 36, 25. III 1858.

¹⁵² *Le Nord*, 89, 30. III 1858.

¹⁵³ *Journal des Débats*, 4. IV 1858.

¹⁵⁴ Исто, 11. IV 1858.

¹⁵⁵ Исто.

¹⁵⁶ *Le Nord*, 107, 17. IV 1858; *Le constitutionnel*, 27. IV i 9. V 1858.

чланак у *Moniteur*-у од 12. V 1858, који је био одмах запажен у дипломатским круговима у Паризу.¹⁵⁷ Он је одбацивао право Порте на сизеренство над Црном Гором, опомињао на опасности које се из њеног инсистирања на томе могу изродити, доказивао фактичку независност Црне Горе и залагао се за постизање макар провизорног разграничења између ње и Турске. Ту се тврдило да признавање права Црној Гори на политичку егзистенцију не би пореметило европску равнотежу.¹⁵⁸

Српске новине су са великом пажњом пратиле херцеговачки устанак и захтјеве Црне Горе. Оне су се залагале да се питање Црне Горе постави на дневни ред Париске конференције,¹⁵⁹ доказивале фактичку независност црногорске државе,¹⁶⁰ преносиле писања страних новина која су јој ишла у прилог.¹⁶¹

Српска и страна штампа је тако доприносила популарности Црне Горе у Европи и њеној афирмацији на међународном плану.

Дипломатске интервенције на Порти

Устанак у Херцеговини и однос Црне Горе према њему представљали су знатну опасност за одржавање турске власти у овом дијелу Балкана. То је дубоко залазило у комплекс крупног питања опстанка Турске на Балкану, недавно гарантованог париским уговором. Порта је зато имала довољно разлога да предузме војну интервенцију и рашчисти ситуацију која је изазивала дипломатско мијешање Русије и Француске и пријетила новим, замашнијим компликацијама. Крајем априла 1858. Турска је вршила убрзане припреме за операције против Црне Горе и устаника. Изговор за то било је Грахово, које су Црногорци, по схватању Турака, били бесправно запосјели. Са своје стране, књаз Данило је наредио да се Грахово брани као саставни дио Црне Горе, па се ситуација на црногорско-херцеговачкој граници тиме јако компликовала.

Турске припреме за напад на Грахово пријетиле су озбиљним компликацијама, па су изазвале нове интервенције Русије и Француске. Њихове су се акције особито убрзале и појачале по-

¹⁵⁷ АВПР, К, 1858, д. 115, л. 416, тајна депеша Кисељева, 30. IV (12. V) 1858

¹⁵⁸ Чланак *Moniteur*-а дочекан је с особитим интересовањем; пренијели су га многе новине, као: *Journal des Débats*, 13. V 1858; *Journal de St. Pétersbourg*, 689, 7/19. V 1858; *Le Nord*, 134 и 135, 13. и 14. V 1858; *Московские ведомости*, 56, 10/22. V 1858. *Српске новине*, 53, 8/20. V 1858; *Српски дневник*, 36, 8. V 1858. — Овај чланак превео је и два пута објавио др Андрија Лаиновић. (Годишњак наставника Подгоричке гимназије, III, 3, 1932, 13—16; Побједа на Граховцу, 31—33).

¹⁵⁹ *Српски дневник*, 17, 27. II 1858.

¹⁶⁰ Исто, 2. II 1858.

¹⁶¹ *Српске новине*, 35, 26. II; 52, 6. V 1858; *Српски дневник*, 10, 2. II; 12, 9. II; 35, 4. V 1858.

четком маја 1858, када је турска војска већ наступала према Грахову. Порта је упорно одбијала да одустане од освајања Грахова. На разграничење са Црном Гором пристајала је једино под условом да она претходно призна суверенитет султана.¹⁶²

Француска и Русија су са појачаном енергичношћу наставиле притисак на Порту и инсистирале у Бечу да се аустријска влада прикључи њиховом демаршу у Цариграду, што је она одбила. Француска је настојала да се том демаршу прикључи и Енглеска. Подршку Енглеске, а особито Аустрије, није било лако постићи, па је Горчаков указивао да енергичне протесте треба наставити и без њихове подршке.¹⁶³

Компликације у околини Црне Горе забрињавале су и енглеску владу. Она се бојала да се преко њих не изазове јачи заплет на Истоку, јер су се Француска и Русија биле солидарисале па су конфликт могле искористити за своје интересе, а то би ослабило позиције Енглеске. Изгледа на иноистирање Француске, Енглеска се прикључила демаршу Русије и Француске ради спречавања напада Турске на Црну Гору. Она је очекивала рјешење питања Црне Горе у Паризу и одлучила да се прикључи мишљењу Француске, ако се оно буде разликовало од става Аустрије. Крајем априла 1858. енглески министар иностраних послова у торијевској влади лорда Дербија, лорд Малмесбери, интересовао се за мишљење руског амбасадора у Лондону Брунова о могућности слања у Црну Гору комесара великих сила ради провођења демаркационе линије. Не по свом убјеђењу, већ из бојазни да не изазове раздор с Француском и да би избјегла даље компликације око питања Црне Горе, Енглеска је, почетком маја 1858. године, дала предлог који се од ње није очекивао — да се од представника пет великих сила, уз учешће комесара Црне Горе и Турске, формира комисија ради разматрања разграничења између Црне Горе и Турске на основу стања из времена Париског конгреса, а да се при томе не улази у разматрање питања сизеренитета Порте над Црном Гором. Енглеска влада се придружила протестима Русије и Француске у Цариграду, ради отклањања напада Турске на Црну Гору.¹⁶⁴ Она је предлагала да комисија за разграничење засједа у Бечу, али је Валевски жељео да Париз буде мјесто рада те комисије, да би се, избјегавањем локалних утицаја, осигурала већа објективност у њеном раду.¹⁶⁵

¹⁶² А. Лаиновић, Пobjеда на Граховцу, 26.

¹⁶³ Р. И. Рьжова, Из историји, 142.

¹⁶⁴ АВПР, К, 1858, д. 115, л. 414, Кисељев Горчакову, 26. IV (8. V) 1858; д. 116, л. 87—98, Кисељев Горчакову, 30. IV (12. V) 1858, бр. 89; А. Лаиновић, Пobjеда на Граховцу, 26.

¹⁶⁵ АВПР, К, 1858, д. 115, л. 409, тајна депеша Кисељева, 25. IV (7. V) 1858.

Француска је у основи прихватила предлог Енглеске, а Русија — само под условом да ни Беч ни Цариград не буду мјесто рада те комисије.¹⁶⁶

Вршећи сталан и снажан притисак да Порта одустане од изазивања сукоба са Црном Гором, Француска и Русија су се споразумјеле да у случају ако отоманска влада одбије њихове захтјеве запрјете формалним признавањем независности Црне Горе. За случај да и такве пријетње остану без резултата, Валевски је предлагао Кисељеву да Француска и Русија прибјегну војно-поморској демонстрацији у Јадранском мору и помињао потребу да се у ту сврху пошаље под Бар Тулонска ескадра од 8 бродова, која би га заузела и држала до коначног рјешења црногорског питања. О томе је француски министар разговарао са пруским амбасадором у Паризу Готцфелдом, тражећи подршку његове владе.¹⁶⁷

Валевски је наредио Тувнелу да пријетње Француске и Русије пренесе Порти¹⁶⁸ и да затражи подршку Бутењева, а при томе је очекивао да ће му се придружити и пруски амбасадор.¹⁶⁹

О сагласности Русије и Француске да Црној Гори признају независност у случају да Турска не пристане на разграничење са њом биле су дипломатским каналима обавијештене енглеска, аустријска и пруска влада, а са том је упознат и турски министар иностраних послова Фуад-паша, који се тада налазио у Паризу. При томе се истицало да Грахово припада Црној Гори и да ће упад турских трупа у њега бити оквалификован као напад на Црну Гору.¹⁷⁰

Француском амбасадору у Цариграду било је јасно да протести Русије и Француске на Порти и захтјеви за разграничење Црне Горе не могу имати успеха све док иза Турске буде стајала Аустрија, па је предлагао да се изврши снажан притисак у Бечу.¹⁷¹

Валевски је настојао да придобије Аустрију за енглески предлог о разграничењу Црне Горе. Он је покушавао да аустријском амбасадору у Паризу Хибнеру докаже да се у питању Црне Горе не ради о принципијелним стварима и регулисању њеног међународног статуса, и да Француска и Русија у том моменту не траже ништа више од разграничења Црне Горе, што је далеко

¹⁶⁶ АВПР, К, 1858, д. 116, л. 95—98, Кисељев Горчакову, 30. IV (12. V) 1858; А. Лаиновић, Пobjеда на Граховцу, 26.

¹⁶⁷ АВПР, К, 1858, д. 115, л. 411, тајна депеша Кисељева, 26. IV (8. V) 1858; д. 116, л. 95—98, Кисељев Горчакову, 30. IV (12. V) 1858, бр. 89.

¹⁶⁸ А. Ламински, Пobjеда на Граховцу, 26.

¹⁶⁹ АВПР, К, 1858, д. 115, л. 411, тајна депеша Кисељева, 26. IV (8. V) 1858.

¹⁷⁰ Исто, л. 408, депеша Кисељева, 25. IV (7. V) 1858. — На овој депеши Кисељева Александар II је примијетио: „То је оно што треба урадити не губећи времена“. (АВПР, К, 1858, д. 115, л. 421, тајна депеша Кисељева, 2/14. V 1858.

¹⁷¹ Исто, л. 411, тајна депеша Кисељева, 26. IV (8. V) 1858.

од питања њеног међународног положаја. Хибнер се није саглашавао са таквим тумачењем, па је упорно износио да Аустрија није никада признавала Црну Гору за независну земљу и да на то неће ни пристати.¹⁷²

Енглески амбасадор у Бечу лорд Јофтус саопштио је аустријском министру иностраних послова предлог своје владе за формирање комисије за разграничење Црне Горе. Гроф Буол је изјављивао да таква комисија није потребна, пошто је, по његовом мишљењу, територија Црне Горе утврђена још за вријеме мисије грофа Лајнингена у Цариграду у фебруару 1853. године. Енглески амбасадор није хтио да се споразумијева са руским отправником послова у Бечу Кнорингом, нити да заједнички са њим иступи код Буола. Послије интервенције француског амбасадора у Бечу Буркенеја и Кноринга код Буола, који су му саопштили одлуке својих влада да признају независност Црне Горе у случају да Порта одбије да пристане на разграничење са њом, аустријски министар је изјавио да ће можда пристати на енглески предлог, али се није слагао са тумачењем да је Али-паша на Париском конгресу изјавио да Турска неће мијењати стање Црне Горе, чиме је желио да докаже да су односи између Црне Горе и Турске унутрашња ствар Порте.¹⁷³

И поред тих изјава грофа Буола аустријска влада је тајно подржавала Порту да одбије предлог за формирање комисије за разграничење Црне Горе и сугерисала јој да нападне Црну Гору.¹⁷⁴

Настојећи да искључи Русију из рјешавања питања Црне Горе и да избјегне могућност сазивања међународне конференције о том питању, аустријска влада је средином априла 1858. године поново предложила француској влади да се питање Црне Горе ријеша утроје — између Француске, Енглеске и Аустрије. Валеовски је одбацио такав предлог и изјавио Хибнеру да ће се Француска, ако се Аустрија и даље буде противила разграничењу Црне Горе, можда придружити гледишту Русије о независности Црне Горе.¹⁷⁵

Аустрија је упорно одбијала да пристане на било какво разграничење Црне Горе, а посебно на оно које би значило и њено територијално увећање. Она је особито била противна излазу Црне Горе на море, па је одбацивала све предлоге да се Црној Гори било под каквим условом да лука на мору. Аустрија то није могла дозволити нарочито због тога што је вјеровала да би Русија на тај начин могла добити ратну луку на Јадранскоме мору, а можда би то успјело и Француској. Такве сумње у фран-

¹⁷² Исто, д. 116, л. 87—98, Кисељев Горчакову, 30. IV (12. V) 1858.

¹⁷³ Исто, д. 182, л. 8—11, Кноринг Горчакову, 3/15. IV 1858, бр. 71.

¹⁷⁴ Исто, л. 44, Кноринг Горчакову, 14/26. V 1858.

¹⁷⁵ Исто, д. 116, л. 12—17, Кисељев Горчакову, 5/17. IV 1858, бр. 62.

цуску и руску политику на Балкану аустријска влада је гајила и касније.¹⁷⁶

Политика Аустрије у питању разграничења Црне Горе са Турском била је одређена њеним вишим државним интересима. Аустрија се особито плашила јаког утицаја Русије и Француске у Црној Гори, па није хтјела дозволити да успије њихова акција, која би допринијела учвршћењу тог утицаја. Успјех акције Црне Горе допринио би јачању угледа њенога књаза у сусједству, што би негативно утицало на стабилност у овом дијелу Балкана. Аустријски функционери су зато са изузетном пажњом пратили акције Црне Горе, и, логично, посматрали их с аспекта осигурања интереса Аустрије. Гувернер Далмације Мамула је уочавао да се Црна Гора може проширити у три правца: према сјеверозападу, према западу, и према југу и југоистоку.

Проширење Црне Горе према сјевероистоку и сјеверозападу захватило би дио Херцеговине, чије је становништво великиом дијелом било у племенском сродству са Црногорцима, а његове симпатије према црногорском књазу биле су очите. Проширењем у овом правцу омогућио би се ближи додир Црне Горе са Србијом, а тада би књаз Данило у свакој прилици покушавао да реализује своје амбициозне планове и маштања за постизање савеза између Црне Горе и Србије. Прикључењем ових крајева појачала би се војна моћ Црне Горе, јер би она добила за поданике изванредно храбре људе. Само Грахово се налазило на трговачком путу између Рисна и Херцеговине, па је због тога за Аустрију било од нарочите важности. На овом крају је живио Црногорцима веома сродан елеменат, који је цијенио и слушао заповијести црногорскога књаза. Он би се веома брзо сродио са Црногорцима, па би заједно организовали нове немире на територији која би остала Турској. То би за Аустрију била стална опасност, па се сматрало да она не може никако дозволити проширење Црне Горе у овом правцу.

Проширење према западу значило би за Црну Гору добијање области према Крушевици, Зубцима, Требињу и Суторини. Тиме би Бока Которска била окружена територијом Црне Горе, па би ова потом стално тежила да добије излаз на море и зато би Црногорци стално изазивали нереде на аустријском приморју и доводили у питање опстанак Боке Которске у саставу Аустрије. Стога ни тај правац проширења Црне Горе бечка влада није смјела дозволити.

Једини правац проширења Црне Горе који је Аустрија, у крајњем случају, могла дозволити — био је према Подгорици, Спужу и Жабљаку. Због сталних сукоба око имања становништво на овом крају било је углавном непријатељски расположено према Црногорцима. Ако би се Црна Гора проширила у овом правцу, био би јој припојен елеменат који би се стално крвио са

¹⁷⁶ В. Поповић, Политика Француске, 89.

Црногорцима, чиме би привремено била стављена препрека даљем ширењу Црне Горе у том правцу. Тиме би опасност од „узурпаторске“ политике књаза Данила била умањена, а за интересе Аустрије проширење Црне Горе у том правцу било је најмање опасно.¹⁷⁷

Аустријски функционери су се прибојавали да силе пријатељски расположене према Црној Гори не одузму што и од аустријске територије у циљу да се Црна Гора на тај начин приближи мору. У вријеме када су вођене најјаче акције за разграничење Црне Горе и Турске, аустријски чиновници су ревностно прикупљали податке о црногорско-аустријској граници и преписивали све документе који су о њој говорили.¹⁷⁸

Француска и Русија су биле нарочито заинтересоване да онемогуће рат између Црне Горе и Турске. Преко својих конзула у Скадру и Дубровнику, сине су књазу Данилу стално савјетовале да се не упушта у сукоб са Турском,¹⁷⁹ а уочи граховске битке Екар је покушавао да га вијестима о притиску Русије и Француске на Псрту још јаче увјери у нужност избјегавања тога сукоба.¹⁸⁰

Проносили су се гласови да је књаз Данило одлучио да наменује капетана у Спичу и да је предузео кораке да Фундину и Затријебач приволи да се присаједине Црној Гори. Ти гласови су доливали уље на и снако ужарену ситуацију између Црне Горе и Турске.¹⁸¹

И поред снажног притиска Русије и Француске, Порта је упорно одбијала да одустане од напада на Црну Гору. У разговору са секретаром руске амбасаде у Цариграду Аргиропулом, Али-паша је изјављивао да Порта не може устукнути пред једном земљом коју сматра саставним дијелом Турске, и да неће пристати ни на какав споразум са књазом Данилом, а посебно не на разграничење, без претходног признавања сизеренитета султана над Црном Гором.¹⁸² Порта је одбијала и енглески предлог о формирању комисије за разграничење, који јој иначе значајно још није био ни предат, и упорно је доказивала да је Грахово дио турске територије и да га она због тога и ради прекидања везе између Црногораца и устаника мора војнички запосјести. Дипломатски кругови у Цариграду били су упознати да аустријски представник наговара Порту да одбаца енглески предлог о формирању комисије за разграничење. То аустријски ди-

¹⁷⁷ ДАЗ, 26, с. Geheime Akten 1851—1878, Промеморија барона Мамуле о аустријској политици према Црној Гори, 27. IV 1858.

¹⁷⁸ Библиотека Археолошког музеја у Сплиту, *Regolazione dei Confini verso il Montenegro*. (Преписн др Јефта Миловића у Историјском институту у Титограду, фасц. 263).

¹⁷⁹ ДМЦ, Д I, Екар књазу Данилу, 24. IV 1858.

¹⁸⁰ Исто, Екар књазу Данилу, 12. V 1858.

¹⁸¹ Исто, Екар књазу Данилу, 24. IV 1858.

¹⁸² АВПР, К, 1858, д. 45, л. 332—334, извјештај Аргиропула, 26. IV (8. V) 1858.

пломати нијесу ни крили. У разговору са Тувнелом, отправник послова аустријске амбасаде у Цариграду је изјављивао да Аустрија неће дозволити да се ампутирају дијелови Турске, чију су цјеловитост штитиле одредбе Париског конгреса.¹⁸³

Енглеска влада је почетком маја 1858. и званично захтијевала од Порте да одустане од намјере да поведе рат против Црне Горе и да пристане на комисију чији би једини задатак био да утврди стање Црне Горе из времена Париског конгреса.¹⁸⁴

Овај захтјев Енглеке, како је писао Бутењев, пренеразио је Порту, па ће она последије њега престати да пренебрегава демарше Русије и Француске.¹⁸⁵ То је увећало наде да ће Турска зауставити поход на Црну Гору и пристати на разграничење. Отправник послова енглеске амбасаде у Цариграду Алисон је, да се не би и сувише замјерио, тај захтјев своје владе пренио Порти у врло благој форми.¹⁸⁶

Снажан притисак Русије и Француске и савјети Енглеске јако су раздраживали Порту, подстицану од Аустрије на енергичну политику. То подстицање Аустрије био је разлог да Турска не пристане ни на захтјеве трију сила, иако је Бутењев предочавао Али-паша да се сукоб око Грахова може изродити у европску аферу непредвиђених размјера. У разговорима са Тувнелом и Бутењевом, Али-паша је изјављивао да је запрепашћен и увријеђен понашањем великих сила, које Турску стављају у исти ред са Црном Гором. Порта је 8. маја 1858. дала изјаву да неће устукнути пред „једним народићем од 140.000 душа“, да ће, ради прекидања сталних немира у околини Црне Горе предузети мјере да Црногорце прогна са територија које су у посљедње вијеме узурпирали и „стјера их у њихове стијене“.¹⁸⁷

Порта је пристајала једино да својим трупамa нареди да напусте Грахово, под условом да се и Црногорци повуку с њега. Такав су предлог Француска и Русија сматрале „смијешним“, па су инсистирале на разграничењу Црне Горе и Турске на бази стања из марта 1856, без расправљања питања међународног положаја Црне Горе.¹⁸⁸

Представници Русије и Француске су у Цариграду још једном заједнички интервенисали на Порти, 13. маја 1858, захтијевајући да турска војска напусти Грахово. Амбасадор Пруске у Цариграду био је вољан да се придружи њиховом захтјеву, али за то није имао инструкције. Али-паша је одговарао да о енглеском предлогу не може ништа рећи, јер он још није био званично формулисан, али је пристао да Ђани-паша нареди да се

¹⁸³ Исто, л. 340—347, Бутењев Горчакову, 4/16. V 1858, бр. 73.

¹⁸⁴ Исто, д. 115, л. 414, Кисељев Горчакову, 26. IV (8. V) 1858.

¹⁸⁵ Р. И. Рыжова, Из историји, 144.

¹⁸⁶ А. Лаиновић, Побједа на Граховцу, 27, 31.

¹⁸⁷ *Journal de Constantinople*, 8. V 1858. — Превео и објавио др А. Лаиновић, Побједа на Граховцу, 24—25.

¹⁸⁸ А. Лаиновић, Побједа на Граховцу, 29—30.

повуче с Грахова ако то исто ураде и Црногорци. Сљедећег дана дипломатски представници Француске и Русије упутили су своје прве тумаче да великом везиру Али-паши званично саопште да ће њихове владе и формално признати независност Црне Горе ако Porta не одустане од напада на Грахово и ако не прихвати захтјев за разграничење са Црном Гором. Баш у тренутку када су то саопштавали, великом везиру је предат телеграм, достављен преко аустријског интернунцијуса, да су Црногорци претходног дана до ногу потукли турску војску на Грахову.¹⁸⁹

Утицај граховске битке на рјешавање захтјева Црне Горе

Страховит пораз турске војске на Граховцу 13. маја 1858. имао је крупне посљедице у рјешавању питања Црне Горе. Услиједио је баш у вријеме када су интервенције Русије и Француске у Цариграду за разграничење Црне Горе са Турском биле врло енергичне, када се устанак у Херцеговини распламсавао и пријетио већим сукобима на Балкану. Регулисање турско-црногорских односа управо тада је постало најакутнији проблем европске дипломатије.

Побједа на Граховцу имала је велики одјек у хришћанском, а нарочито српском свијету — гдје је изазвала неописиву радост. Положај и углед Црне Горе послије граховачке битке свуда је јако оснажен. У српском свијету, жељном успјеха, настаје култ Црне Горе и одушевљење њоме.

Књаз Данило и силе наклоњене Црној Гори настојали су да граховачку битку искористе за убрзање рјешавања црногорског питања. Очекивало се да ће битка имати крупне посљедице у развоју устанка у Херцеговини, гдје су Турци били пренеражени и уплашени, па се могла искористити да се енергичном акцијом упадне дубоко у Херцеговину. Књаз Данило није поступио како су то очекивали устаници и српски народ. Он је пристао на захтјев сила да обустави даље упаде Црногораца у Херцеговину. Прекидање војних дјејстава у тако повољној ситуацији, насталој послије граховачке битке, није било у интересу Црне Горе. Лука Вукаловић је баш у то вријеме наређивао устаницима борбу на све стране. То је могло изазвати већу замршеност на Балкану.¹⁹⁰ Под притиском Русије и Француске и по савјету Енглеске, Porta је 14. маја 1858. издала наређење за обустављање војних дјеј-

¹⁸⁹ АВПР, К, д. 45, Бутењев Горчакову, 4/16. V 1858, бр. 73.

¹⁹⁰ АВПР, К, д. 115, депеша Кисељева Горчакову, 16. V 1858, бр. 96; В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 47.

става против Црне Горе.¹⁹¹ Истовремено, велики везир је предложио представницима сила у Цариграду да се питање Црне Горе ријеши тако што би она добила границе на основу стања из фебруара 1853. године; да комисија која би имала задатак да регулише то питање засједи у Цариграду и да се у њену надлежност укључи питање о политичком положају Црне Горе — али све то под условом да силе обнове своје изјаве са Париског конгреса да Црну Гору сматрају дијелом Турске. Руска влада је овај предлог категорички одбацила. Сам Александар II је написао на депеши Бутењева, којом је саопштавао тај предлог Порте: „Како је могуће обнављати признавање оног што ми никада нијесмо признавали? То су опет аустријске интриге!“¹⁹² Француска влада је такође одбила да пристане на било какав аранжман по коме би Црна Гора била сматрана дијелом турске царевине. Своје одушевљење због таквог става Француске Александар II је изразио и тиме што је на депеши Кисељева, која је о томе јављала, ставио: „Браво, Наполеон!“¹⁹³

Порта је предлагала енглеској влади да усвоји њен предлог за регулисање питања Црне Горе, али је то она одбила. Побуђен вијестима о даљој концентрацији турских трупа у Херцеговини, лорд Малмесбери је овластио енглеског амбасадора у Паризу да енглеском конзулу у Мостару Черчилу преда наређење да се придружи акцији за прекидање непријатељства између Црне Горе и Турске. Аустријски амбасадор у Лондону је покушавао да у питање регулисања граница између Црне Горе и Турске укључи и питање сизеренитета Порте над Црном Гором, али је Малмесбери то одбацио.¹⁹⁴

Тих дана је енглески амбасадор у Паризу лорд Каули савјетовао турском министру иностраних послова Фуад-паши да задовољи захтјеве Француске у погледу Црне Горе. Фуад-паша је био јако узнемирен интервенцијама у корист Црне Горе, а став Турске према њој објашњавао је као нормалан резултат политике према „непокорним Словенима“.¹⁹⁵ У истом духу Фуад-паша је одговорио и Кисељеву на његову интервенцију. И Наполеон III је турском министру препоручивао да прихвати разграничење Црне Горе на бази коју је предложила Енглеска.¹⁹⁶

¹⁹¹ *Histoire du Monténégro et de Bosnie depuis les origines* par P. Coquelle, Paris 1895, 334; С. А. Никитин, *Дипломатические отношения России с южными славянами в 60-х годах XIX в.*, *Славянский сборник*, Москва 1947, 264—265. — По обавјештењима Тувнела Порта је издала ово наређење 13. V 1858. (АВПР, К, д. 115, л. 425, Кисељев Горчакову, 4/16. V 1858), а Кисељева 14. V 1858. (АВПР, К, д. 115, л. 428, депеша Кисељева, 16. V 1858, бр. 96.

¹⁹² АВПР, К, д. 45, л. 494, Бутењев Горчакову, 3/15. V 1858; д. 115, л. 428, Кисељев Горчакову. 16. V 1858, бр. 96.

¹⁹³ Исто, д. 115, л. Кисељев Горчакову, 5/17. V 1858, бр. 97.

¹⁹⁴ Исто, л. 432, тајна депеша Кисељева, 6/18. V 1858.

¹⁹⁵ Исто, л. 421, тајна депеша Кисељева, 2/14. V 1858.

¹⁹⁶ Исто, д. 116, л. 118—121, Кисељев Горчакову, 7/12. V 1858, бр. 102.

*Француско-руска војнопоморска демонстрација
у Јадранском мору*

Упорност са којом је Порта одбаћивала захтјев Црне Горе и интервенције Русије и Француске у Цариграду изазвала је потребу да се примијене ефикаснија средства притиска. И прије граховске битке француска влада је долазила на идеју да Тулонску ескадру упуту у воде Јадранског мора.¹⁹⁷ Још 8. маја 1858. Валевски је обавијештавао Тувнела да је Тулонска ескадра добила наређење да отплови у Јадранско море, али тада није дошло до тога.¹⁹⁸

Послије граховске битке, Порта је и даље одуговлачила да пристане на захтјеве Русије и Француске за мирољубиво регулисање њених односа са Црном Гором. Она је и даље концентрисала трупе у Херцеговини. Пошто су се Француска, Енглеска и Русија биле договориле да спријече напад Турака на Црну Гору, француска влада је одлучила да прибјегне поморској демонстрацији у Јадранском мору, којој би се придружили и руски бродови. Главном заповједнику ратне морнарице у Тулону наређено је 14. маја 1858. да према обалама Албаније одмах упуту два брза ратна брода под командом вицеадмирала Жиријена де ла Гравијера. Бродови су добили задатак да спријече даље искрцавање турске војске у Херцеговини. Вицеадмирал је требало да добије даље инструкције преко француског конзула у Скадру.¹⁹⁹ И руска влада је поморску демонстрацију у Јадранском мору сматрала веома неопходном. Још необавијештен о одлуци француске владе, Горчаков је 15. маја 1858. телеграфисао Кисељеву да је поморска демонстрација при Бару, због упорности Порте у одбацавању француских и руских захтјева, неизбежна да би се спасло достојанство двију царевина.²⁰⁰

Одлазак француских ратних бродова у Јадранско море представљао је догађај који је изазвао посебну пажњу у Европи, пошто је одражавао степен учешћа Француске у рјешавању питања Црне Горе и њену одлучност да снемогући нове немире на Балкану. О тој одлуци француске владе руска влада је одмах обавијештена преко њеног амбасадора у Паризу. Још 14. маја Кисељев је јављао да ће тог дана увече француски бродови отпловити за Јадранско море.²⁰¹ У ноћи између 14. и 15. маја 1858. отпловиле су из Тулона за Јадранско море фрегате „Алжесирас“ и „Ејлау“, под командом вицеадмирала Жиријена де ла Гравијера.²⁰² У грушку луку оне су допловиле 20. маја.²⁰³

¹⁹⁷ Р. И. Рыжова, Из историји, 144.

¹⁹⁸ А. Лаиновић, Побиједна на Граховцу, 26.

¹⁹⁹ Исто, 183.

²⁰⁰ Р. И. Рыжова, Из историји, 145.

²⁰¹ АВПР, К, 1858, д. 115, л. 421, тајна депеша Кисељева, 2/14. V

1858.

²⁰² Р. И. Рыжова, Из историји, 145.

²⁰³ В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 48; ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеву, 19/31. V 1858, бр. 128.

Долазак француских ратних бродова у грушку луку произвео је велики ефекат. У Дубровнику се пронијела вијест да ће се француским бродовима ускоро придружити и енглески и руски, а то је аустријским властима било врло непријатно.²⁰⁴ Долазак француских бродова у Јадранско море учвршћивао је утицај Француске у Црној Гори и код црногорског народа стварало увјерење да Црна Гора више није сама у својој акцији против Турака. Иако је руска влада жељела долазак француских бродова у воде Јадранског мора, показало се да је француска поморска демонстрација имала и неповољности за Русију, јер је отежавала њену акцију на истискивању утицаја Француске из Црне Горе. Војнопоморска демонстрација била је за руску владу врло деликатна ствар. Њоме је требало постићи да се онемогуће даља непријатељства између Црне Горе и Турске и да се Турска примора да пристане на разграничење са Црном Гором, али је требало избјећи могућност да преко ње дође до сукоба с Аустријом и да то не допринесе даљем јачању утицаја Француске у Црној Гори.

У грушку луку је 27. маја упловио енглески војни брод „Кокет“, који није имао исти циљ као француски, али је самом својом појавом, на недовољно упућене, произвео снажан утицај.²⁰⁵ Иако је боравак енглеског брода у Јадранском мору изазвао снажан утицај у Европи, Валевски је негирао сваки његов утицај на одлуке Порте.²⁰⁶

Руски амбасадор у Паризу је одмах по одласку француских бродова у Јадранско море предложио да се тамо пошаљу и руски ратни бродови; пошто је био увјерен да би то имало вишеструко повољан ефекат, И Валевски је то сматрао за неопходно, па је Кисељеву предлагао да се у Јадранско море упуте руски ратни бродови „Полкан“ и „Филоктет“ који су се тада налазили у Средоземном мору, а да се из руске Балтичке флоте пошаљу тамо други бродови који би их замијенили.²⁰⁷

Александар II и Горчаков се нијесу изричито изјашњавали о томе да ли би овој поморској демонстрацији требало да буду прикључени и руски бродови, већ су очекивали да француска влада то прва предложи. Та је формалност за руску владу имала извјесног значаја, јер би се тиме у очима европске дипломатије наглашавао степен учешћа Француске у рјешавању питања Црне Горе, а она сама побуђивала да енергичније прихвати нове захтјеве Русије у том погледу. Самим тим, то би француску владу обавезивало више него када би иницијатива за одлазак ру-

²⁰⁴ ДМЦ, ПС, Петковић Кнорингу, 11/23. V 1858, бр. 116.

²⁰⁵ Исто, Петковић Ковалевском, 18/30. V 1858, бр. 126.

²⁰⁶ АВПР, К, 1858, д. 115, л. 454, тајна депеша Кисељева, 15/27. V 1858.

²⁰⁷ На предлог Кисељева Александар II је примијетио: „Ови бродови ће моћи да отплове тек у јуну мјесецу“. (АВПР, К, 158, д. 115, л. 423, тајна депеша Кисељева, 4/16. V 1858).

ских бродова у Јадранско море потекла од саме Русије. Што је најважније, то је било у складу са генералном линијом руске политике у питању Црне Горе — да она није могла да сама формално прва предложи акције у корист Црне Горе, јер би дипломатски то било теже изводљиво и давало могућност за веће протесте западних сила, већ је побуђивала Француску да то она прва учини.²⁰⁸ Зато је Горчаков наредио Кисељеву да не узима иницијативу у предлагању да се фрегата „Полкан“ шаље у Јадранско море, већ нека сачека тренутак да Наполеон III за то први изјави жељу.²⁰⁹

Долазак француских бродова у воде Далмације изазвао је велику импресију у Бечу. Појава француских застава пред Дубровником тумачена је у аустријској пријестоници као знак изузетне заинтересованости Француске за рјешавање црногорског питања.²¹⁰ Боравак француских бродова био је и врло неповољан за аустријску владу, јер је она настојала да подржи и омогући баш оно што су француски бродови имали да онемогуће. Због тога је бечка влада одмах настојала да нађе начина да се француски ратни бродови од стране из аустријских вода. Покушало се да се за то искористи аустријско поморско законодавство, које није дозвољавало да се у једној луци истовремено нађе више од једног страног ратног брода. Адмирал Правијер је зато морао да од аустријских лучних власти тражи дозволу за улазак његовог другог брода и, да би задовољио формалности које су тражиле аустријске власти, изнио је да је његовом другом броду нужна оправка.²¹¹

Пред бојазни од нових компликација које би настале због отпора француским бродовима у аустријским водама, а не желећи да убрзају сукоб с Француском, аустријске власти су морале да толеришу боравак француских ратних бродова у водама Далмације. Свој протест због боравка француских бродова у аустријским водама бечка влада износи тако што изражава жељу да се они што прије опозову,²¹² образлажући то тиме да они својим присуством охрабрују књаза Данила у његовим енергичним плановима, да побуђују сумњу да Француска тиме наговара херцеговачке устанике на појачани отпор Турцима и да тако изазивају нове компликације. Те компликације биле су неизбјежне особито у случају ако би Порта затражила заштиту од оних сила које нијесу дијелиле мишљење Француске и Русије о црногорском

²⁰⁸ Р. И. Рыжова, Из истории, 145—146.

²⁰⁹ АВПР, К, 1858, д. 116, л. 233—235, Кисељев Горчакову, 28. V (9. VI) 1858, бр. 121.

²¹⁰ Исто, д. 182, л. 85—87, Кноринг Горчакову, 22. V 1858, бр. 89.

²¹¹ Исто, л. 67, Кноринг Горчакову, 16/28. V 1858, бр. 84.

²¹² ДМЦ, ПС, Петковић Кнорингу, 11/23. V 1858, бр. 116. — Видјети и одломак из књиге Jurien de la Gravière, La station du Levant, Paris 1876, tome II, pp. 294—311. (Превео А. Лаиновић, Пobjеда на Граховцу, 160—153).

питању. Аустријска влада је ишла и даље од тога, па је пријетила својим обалским батеријама ако би француски бродови покушали да повриједе њено поморско право.²¹³

Одвех енергичан отпор аустријске владе појави француских бродова пред Дубровником, јасно би показао европском јавном мњењу какву непријатељску политику води Аустрија према Црној Гори и херцеговачком устанку и докле она иде у подршци Турској. Зато је Аустрија ипак морала да толерише боравак тих бродова у Јадранском мору.²¹⁴ Било је то нужно тим више што је боравак француских бродова у Јадранском мору имао крупан одјек у Европи. Да се око тога не би изазвали већи заплети, Француска је морала објашњавати енглеској и аустријској влади да бродови нијесу упућени да би помогли намјере Црне Горе, већ да би онемогућили ширење конфликта. Сам вицеадмирал Гравијер писао је да је Француска својом поморском демонстрацијом помогла исто толико Турској колико и Црној Гори, јер сама Црна Гора није представљала велику опасност за Турску, него да је опасност била примјер који је она давала народима под турском влашћу, и да је војноморска демонстрација спријечила разгарање ослободилачког покрета послје битке на Граховцу, „згазила варницу и угушила пламен“ који би се послје ње разбуктао.²¹⁵

Забринутост аустријске владе због боравка француских бродова у Јадранском мору изразио је и аустријски амбасадор у Паризу, у разговору са Наполеоном III. Он је француском цару изјавио да појава француских бродова неће олакшати рјешавање питања Црне Горе, нити измијенити однос Аустрије према том питању. Наполеон III је на то изјавио: „То није ескадра, већ само два брода, и ја се надам да ће питање бити ријешено прије но што они доплове на мјесто“.²¹⁶

Оваква изјава Наполеона III дозвољава закључак да је поморска демонстрација француских бродова у Јадранском мору била унапријед осуђена на неефикасност. Њоме се хтио постићи утицај Француске у Црној Гори, а Валевски је особито настојао да ту акцију руској влади представи као израз настојања Француске да изиђе у сусрет жељама руске владе да се питање Црне Горе регулише што прије и као врло важан акт који заслужује њено признање.

²¹³ В. Поповић, Политика Француске, 90.

²¹⁴ АВПР, К, 1858, д. 116, л. 123—125, Кисељев Горчакову, 13/25. V 1858, бр. 105.

²¹⁵ Julien de la Gravière, Les missions extérieures de la marine. La délimitation du Monténégro, Revue des Deux Mondes, XCVIII, Paris, 1. avril 1872, pp. 573—596. (Одломак из чланка превео и објавио А. Лажновић, Записи XVIII, 1935, 152—153 и Пobjеда на Граховцу, 179—180).

²¹⁶ А. Hübner, Neuf ans de souvenir d'un ambassadeur d'Autriche à Paris sous le Seconde Empire, 1851—1859, v, III, Paris 1905, p. 106.

Најбољи доказ да је француска поморска демонстрација била унапријед замишљена као неефикасна јесте то што француски бродови нијесу ни покушали да омету искрцавање турских војника, предвиђених за даље експедирање у Херцеговину. На очиглед француских бродова, турска војска се искрцавала у аустријској грушкој луци. Француски адмирал је заиста покушавао да нађе оправдање за то што није интервенисао при искрцавању те војске.²¹⁷

Одлазак француских ратних бродова у Јадранско море изазвао је велику пажњу дипломатских кругова у Паризу и био предмет особитог интересовања париске јавности.²¹⁸

У Цариграду је долазак француских бродова пред Дубровник изазвао узнемирење и врло мучан утисак, па је Тувнел морао да предузима кораке да Порту умири. При објашњавању ове акције он је изјављивао да ће се његова влада одлучно успротивити ако Турска предузме војна дјејства против Црне Горе.²¹⁹

Вијест о доласку француских бродова убрзо се пронијела по Црној Гори. Имала је веома снажан ефекат и много је допринијела угледу Француске. Црногорски народ је долазак француских бродова схватио као знак енергичне заштите од стране француске владе, њоме су јако увећане симпатије Црногораца према Французима и француска влада је могла бити тиме задовољна. Настојећи да боравак француских бродова у Далмацији искористи за даље убрзавање рјешавања питања Црне Горе и да изазове нове активности великих сила у корист Црне Горе, књаз Данило је желио да се спријатељи са француским вицеадмиралом и да од њега створи још једну везу преко које би се привлачила заштита и подршка Француске. Књаз Данило је послао у Дубровник сенатора Ива Ракова Радоњића, који је тамо допутовао 25. маја 1858. и француском адмиралу пренио захвалност црногорскога књаза на подршци захтјевима Црне Горе. Француски вицеадмирал је примио црногорског сенатора врло пријатељски. Изгледа да је емисар црногорскога књаза имао налог да француског вицеадмирала позове да посјети Цетиње. Истовремено је црногорски сенатор, преко руског конзула у Дубровнику, пренио захвалност књаза Данила руском цару на подршци Црној Гори. Сљедећег дана сенатор Радоњић се вратио за Цетиње, а 30. маја 1858. француски вицеадмирал је са бродовима отпловио за Будву, с намјером да посјети Цетиње.²²⁰

²¹⁷ ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеви, 19/31. V 1858, бр. 128.

²¹⁸ АВПР, К, 1858, д. 115, л. 437, Кисељев Горчакову, 7/19. V 1858.

²¹⁹ *Journal de St. Pétersbourg*, 67, 7 VI 1858; *Trois années de la Question d'Orient 1856—1859 d'après les papiers de M. Thouvenel*, Paris 1897, pp. 244—245, 264.

²²⁰ АВПР, К, 1858, д. 182, л. 87, Кноринг Горчакову, 22. V (3. VI) 1858, бр. 89; л. 88, копија извјештаја Петковића Кнорингу, 13/25. V 1858; ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеви, 19/31. V 1858, бр. 128.

Ова посјета била је наређена из Париза. Вицеадмиралу је стављено у задатак да у пратњи Екара пође на Цетиње и да књазу Данилу саопшти да је Порта прихватила захтјеве сила за рјешавање питања Црне Горе, а затим, ако присуство његових бродова буде више непотребно, да се врати у Тулон, пловећи дуж обала Албаније.²²¹

Одлазак француских бродова из Гружа за Будву био је, изгледа, добродошао француском вицеадмиралу, па није искључено да је вицеадмирал желио да избјегне сукоб са турским бродовима који су искрцавали војску у грушкој луци, и да је настојао да се у том тренутку његови бродови не нађу у Гружу. Сљедећег дана, пошто су француски бродови отпловили према Будви, 6 турских пароброда довезло је у Груж 3.200 војника, 300 коња и 24 топа, под командом Халил-паше. Аустријске власти су свечано дочекале турску војску и обећале јој сву могућу помоћ. Видјело се да Аустријанци тиме чине демонстрацију против појаве француских бродова у аустријским водама. При томе се није прошло ни без ругања на рачун црногорског народа, коме се није предказивали блиску и неминуовну погибију од „побједоносне турске војске“. У то вријеме у грушкој луци налазиле су се двије аустријске фрегате и један енглески војни брод.²²²

Француски вицеадмирал отпутовао је са пратњом и француским конзулом 1. јуна 1858. године из Будве на Цетиње. Књажев брат војвода Мирко са масом Црногораца изашао му је у сусрет. И књаз и Црногорци дочекали су вицеадмирала са разумљивим одушевљењем. Израз тога расположења били су и дарови и одликовања које је књаз Данило предао вицеадмиралу и Екару. Дочек на Цетињу изазвао је снажан утисак на француског вицеадмирала, па он није крио да је њиме одушевљен. Вицеадмирал је савјетовао књазу Данилу да се побрине о одбрани Црне Горе и избјегне сукобе с Турцима. Он је увјеравао црногорскога књаза да ће у случају напада Турске Црну Гору штитити и Русија и Француска.²²³ Црногорски књаз је искористио прилику и затражио од вицеадмирала да ради припремања одбране Црне Горе поклони вишак барута са својих бродова, додајући да ће и командант руског брода сигурно то урадити, ако он то учини. То је вицеадмирал одбио, под изговором да би се тиме повриједила територија сусједне Аустрије.²²⁴ Књаз Данило се отворено жалио француском вицеадмиралу на држање Аустрије према Црној Гори, тврдећи да она на сваки начин прави сметње

²²¹ А. Лаинович, Побједа на Граховцу, 184—185.

²²² АВПР, К, 1858, д. 182, л. 108—109, Кноринг Горчакову, 28. V (9. VI) 1858, бр. 94; ДМЦ, ПС, Петковић Бутењева, 19/31. V 1858, бр. 128 и 1/13. VI 1858, бр. 141; Петковић Кнорингу, 19/31. V 1858, бр. 129; Српски дневник, 40, 25. V 1858.

²²³ ДМЦ, ПС, Петковић Кнорингу, 25. V (6. VI) 1858, бр. 132 и 22. VI (4. VII) 1858, бр. 154.

²²⁴ Исто, Петковић Кнорингу, 22. VI (4. VII) 1858, бр. 154.

Црногорцима, отворено подржава Турке и дозвољава њиховој војсци да се искрцава на њеној територији и да се преко ње снабдијева.²²⁵ Француски бродови вратили су се у грушку луку 4. VI 1858. године.²²⁶

Посјета француског вицеадмирала Цетињу послужила је као повод за разноврсна нагађања о њеном циљу и резултатима. У Дубровнику се чак причало да Црна Гора намјерава да нападне аустријску територију и да је француски адмирал разговарао са књазом Данилом о помоћи коју би му у том случају указао.²²⁷ Те вијести биле су лишене сваке основе, али су изражавале психозу и бојазан аустријских власти од боравка француских бродова.

Када се одлучио да пошаље француске бродове у Јадранско море, Валевски је и тада био врло обазрив, па није желио да то буде и одвећ велика манифестација француско-руског пријатељства којом би се сувише замјерио Енглеској, већ само толико да би се могла осигурати подршка Русије у будућем француско-аустријском рату. Одмах послје граховске битке, Наполеон III је изјављивао Кисељеву да сматра да је за демонстрацију довољан само један руски брод, пошто је схватао да се при томе жели само демонстрација уједињених француско-руских застава, као симбол њихове заједничке жеље за рјешавање питања Црне Горе.²²⁸ Наполеон III и Валевски нијесу изричито изражавали своју жељу за прикључење руског брода француским у Јадранском мору, већ су само говорили о тој могућности. Без тако изричито изнесене жеље, руска влада није хтјела да својим бродовима нареди да се прикључе француским. Она је, штавише, била неповјерљива према намјерама Француске при слању својих бродова у Јадранско море и подозрејавала је да она има и друге намјере које њој не саопштава.

И поред тога, руска влада била је спремна да фрегати „Полкан“ и бригу „Филоктет“, нареди да се прикључе француским бродовима у Јадранском мору. Пошто је Наполеон III напомињао потребу слања само једног руског брода, а у случају да он изричито изјави жељу за његовим учешћем у демонстрацији пред Дубровником, Кисељеву је наређено да команданта „Полкана“, капетана друге класе Јушкова, снабдије инструкцијама у којима би му било наређено да одржава најбоље односе са командатом француских бродова пред Дубровником и да заједно са њим узме учешћа у војним операцијама.

²²⁵ Своју посјету Цетињу Жиријен де ла Гравијер је описао у књизи *La station du Levant*, tome II, Paris 1876, pp. 312—331.

²²⁶ ДМЦ, ПС, Петковић Кнорингу, 25. V (6. VI) 1858, бр. 132; *Српски дневник*, 41, 29. V 1858.

²²⁷ *Constitutionnel*, 17. VI 1858; *Московские ведомости*, 74, 21. VI 1858.

²²⁸ На то је Александар II примијетио: „Но ни најмање мојој жељи“. (АВПР, К, 1858, д. 116, л. 219—227, Кисељев Горчакову, 28. V (9. VI) 1858, бр. 119).

Бојазан руске владе да Француска жели да преко црногорско-турског спора заоштри своје односе с Аустријом и испровоцира сукоб са њом, видјела се и у једној варијанти писма Горчакова Кисељеву којим га је овлашћивао да команданту „Полкана“ да инструкције. Тај пасус, који није ушао у коначну редакцију писма, садржавао је врло важно мишљење Горчакова да би „Полкан“ требало да се уздржи да гађа по туђој застави, а особито по аустријској. У томе се изражавала бојазан Горчакова да Француска настоји да преко поморске демонстрације у Јадранскоме мору испровоцира рат с Аустријом, у који Русија није хтјела да буде увучена. Иако није сасвим вјеровао да се из црногорско-турског сукоба може изродити француско-аустријски рат, јер су и Аустрија и Француска биле довољно обазриве да то избјегну, Горчаков је подозрејао да Француска можда и то жели.²²⁹

За руску владу све више је постојало очигледно да се Француска ангажовала у рјешавању црногорског питања, а у том склопу и предузела поморску демонстрацију у Јадранскоме мору, прије свега зато да би јој то послужило као дипломатско сондирање за ангажовање Русије у француско-аустријском рату. Било је то тим јасније што је француски цар стављао до знања руској влади да ће, можда, његова позиција коју је заузео у питању Црне Горе, и мимо његове жеље, довести до војног конфликта с Аустријом, па је од ње тражио да писмено изложи какво би држање заузела у том случају.²³⁰

Наполеон III је изјављивао да је црногорско питање мало, али би оно могло одвести Француску врло далеко, па је упоређивао црногорско питање с афером око Светих мјеста која је била повод кримском рату. Желећи да искористи питање Црне Горе за своју антиаустријску политику, Француска се спорила с Аустријом око питања Црне Горе. Заступајући питање начела на томе маленом простору, Француска је фактички водила жестоку дипломатску борбу за рјешавање, у њиховим односима врло спорног италијанског питања. Све више се помишљало да се црногорско питање искористи као повод за француско-аустријски рат. Кавур је то намјеравао, а ни Наполеон III није, вјероватно, био далеко од тога. То је било тим корисније што би у том случају Русија била против Аустрије.²³¹

Горчаков је сматрао да постоје двије могућности за избијање француско-аустријског рата. Рат је, по његовом схватању, могао избити као резултат заплета које је изазвало питање Црне Горе. У том случају Русија би Француској указала отворену подршку пребацивањем своје војске с јужних граница на границу с Аустријом, ради привлачења дијела аустријских снага. У такву мо-

²²⁹ Р. И. Рыжова, Из истории, 145—146.

²³⁰ Р. И. Рыжова, Сближение России и Франции, 142.

²³¹ В. Поповић, Политика Француске, 73—74.

гућност Горчаков није озбиљно вјеровао, па је више допуштао да ће до рата између Француске и Аустрије доћи због Италије. У том случају Русија би Француској указала моралну подршку тиме што би на граници према Аустрији држала свој опсервациони корпус. Схватајући све више основне мотиве француске политике у питању Црне Горе, Горчаков није могао а да не призна да је Наполеон III блиставо искористио црногорско питање за учвршћење својих веза са Русијом у циљу обезбјеђења своје будуће политике у Европи. Тако су, одмах послје граховске битке, у условима нових компликација око питања Црне Горе, били и формално започети преговори између Француске и Русије о позицији Русије у француско-аустријском рату, који ће довести до склапања тајног руско-француског уговора од 3. марта 1859.²³²

Француска влада је своју позицију у рјешавању црногорског питања везивала чврстим спонама са својом будућом европском политиком. Тешко је вјеровати да је црногорско питање могло бити повод за француско-аустријски рат, јер су и Француска и Аустрија брижљиво избјегавале да се почетак њиховог сружаног сукоба одигра у Јадранском мору. Био је то и један од најглавнијих разлога неефикасности француских бродова и избјегавања сукоба не само с аустријским већ и турским бродовима који су искрцавали војску на аустријску територију, а и разлог што Аустрија није енергично сузбила француске бродове из својих вода.

Указујући подршку рјешавању црногорског питања, Француска је прије свега излазила у сусрет жељама Русије, за коју је повратак изгубљених позиција на Балкану, и у том склопу задржавање Црне Горе у сфери свог апсолутног утицаја, представљало тренутно примаран спољно-политички задатак. Француска је тим путем хтјела да добије подршку Русије у овом сукобу с Аустријом. Ако се то не би имало на уму, онда би онако велико заузимање Француске за Црну Гору, која за њу није имала првостепени интерес и која је била удаљена од основних праваца њене спољне политике, било доста чудновато, а разлози за такву њену политику би се доста тешко могли наћи. Није примарни разлог такве политике Француске према Црној Гори то што је Наполеон III послје кримског рата био обузет идејама националистичких тенденција, и није Црна Гора сама по себи могла привлачити толику његову пажњу и изазвати такво интересовање, већ је она била терен преко кога се постизало његово зближење са Русијом, које је требало да постане један од крупних фактора обезбјеђења будуће политике Француске у Европи. На дугорочнијем плану француске политике, њену ангажо-

²³² Р. И. Рыжова, Из истории, 145—146.

ваност у питању Црне Горе требало је искористити за даље учвршћење њених позиција на Балкану и за обезбјеђење оног поретка на њему за који је она уложила велике жртве у кримском рату.

Било је сасвим јасно да ће француска влада и изричито изјавити жељу да се један руски брод придружи француским фрегатама у Јадранском мору. Очекујући то, руска фрегата „Полкан“, која се налазила у Тулону, почела се припремати за пут. У међувремену, до њеног одласка, Кисељев је саопштио вијест о француским бродовима у Јадранском мору, која је јако узнемирила Горчакова. Вјероватно због тога што су му саопштене инструкције вицеадмиралу Гравијеру од 22. маја 1858. — да отпутује на Цетиње и књазу Данилу саопшти да је Турска пристала на разграничење Црне Горе на основу стања из 1856. године, а затим се, у случају да више не буде нужно присуство француских бродова у Јадранском мору, врати у Тулон — Кисељев је својој влади саопштио да су француски бродови опозвани из Јадранског мора. Он је истог дана морао давати исправку свог обавјештења и саопштити да француски бродови нијесу још опозвани, али ће бити.²³³ Горчаков није могао вјеровати да Француска, умјесто да увећава, повлачи своје бродове из Јадранског мора баш онда када се турска војска све више искрцавала на аустријску обалу.²³⁴

Питање што скоријег одласка руског брода у воде Јадранског мора постајало је тим актуелније што је руски конзул из Дубровника сугерисао да би за руски утицај у Црној Гори било потребно да се он што прије појави у Јадранском мору. Црногорци су знали да се читава акција око Црне Горе не води без подршке Русије, али је било очито да су појава француских бродова у Грузију и посјета вицеадмирала Гравијера Цетињу служили околини књаза Данила и уопште црногорском народу као повод за разна тумачења која су погодовала јачању утицаја Француске у Црној Гори. Појава руског брода у Јадранском мору требало је да парира том утицају Француске у Црној Гори и да послужи као средство рехабилитације угледа Русије у Црној Гори.²³⁵

Порта је већ била изјавила да неће обнављати војна дјелства против Црне Горе и да ће пристати на разграничење Црне Горе, па је самим тим Француска сматрала да је непотребан даљи боравак њених бродова у Јадранском мору. Валевски је ипак изјављивао Кисељеву да је Наполеон III, из увиђавности према руском цару и желећи да задовољи руску владу, наредио француским фрегатама да се и даље, до нових наређења, задрже у Јадранском мору,²³⁶ као средство притиска на Порту — да не би

²³³ АВПР, К, 1858, д. 115, л. 447, Кисељев Горчакову, 10/22. V 1858.

²³⁴ Р. И. Рыжова, Из историји, 148.

²³⁵ ДМЦ, ПС, Петковић Бутењевићу, 19/31. V 1858, бр. 128.

²³⁶ АВПР, К, 1858, д. 115, л. 475, тајна депеша Кисељева, 17/29. V 1858.

слала нове трупе на границу Црне Горе.²³⁷ Кисељев је очекивао да француска влада изјави жељу да се руски брод упуту у Јадранско море, а истовремено је чекао и нове инструкције своје владе да би командату „Полкана“ наредио да отплови према Дубровнику. При томе је Кисељев својој влади сугерисао да би требало имати особите обзире према аустријском поморском праву и у Бечу објаснити потребу слања руског брода у аустријске територијалне воде.²³⁸

Када су Наполеон III и Валевски поново напоменули руском амбасадору у Паризу на потребу слања руског брода у Јадранско море и изјавили жељу да се то што прије уради,²³⁹ Кисељев је саопштио команданту „Полкана“ инструкције руског војно-поморског министра и 5. јуна 1858. наредио му да одмах отплови из Тулона према Дубровнику. У инструкцијама је капетану Јушкову наређивано да се, сагласно упутству главног адмирала руске војнопоморске флоте, одмах по доласку пред Дубровник стави на располагање команданту француске ескадре, и да ради по његовим наређењима, не искључујући ни учешће у оружаном сукобу. Командант „Полкана“ је имао да преко руског конзула у Дубровнику шаље извјештаје политичког карактера руској амбасади у Бечу.²⁴⁰ Истовремено, Кисељев је обавијестио о томе руског отправника послова у Бечу Кноринга, да би такву акцију објаснио аустријској влади.²⁴¹ Изјављујући Кисељеву жељу да се руски брод пошаље у Јадранско море, Валевски је руско-француску поморску демонстрацију оквалификовао само као средство демонстраирања француско-руске сагласности у рјешавању црногорског питања, а Наполеон III је додао: „Не ради тога да би се бориле, већ да би се видјеле уједињене наше заставе.“²⁴²

Руски отправник послова у Бечу упознао је аустријског министра иностраних послова да ће „Полкан“ убрзо упловити у далматинске воде. Не желећи да заоштрава односе с Русијом, Буол се томе није противио. Он је једино скренуо пажњу на нужност поштовања аустријских поморских закона, приликом боравка страних бродова у аустријским лукама.²⁴³

Чим је добио наређење да отплови за Дубровник, командант „Полкана“, фрегате са 44 топа, наредио је да се дигну сидра. Руска фрегата је отпловила из тулонске луке 7. јуна 1858,

²³⁷ Исто, д. 116, л. 165—174, Кисељев Горчакову, 19/31. V 1858, бр. 112; л. 233—235, Кисељев Горчакову, 28. V (9. VI) 1858, бр. 121.

²³⁸ Исто, д. 115, л. 460, тајна депеша Кисељева, 18/30. V 1858.

²³⁹ А. П. Заблоцкий — Десятковский, Граф П. Д. Киселев и его время. том III. С. Петербург 1882, 63.

²⁴⁰ АВПР, К, 1858, д. 116, л. 236, инструкције Кисељева Јушкову; л. 238, копија писма Кисељева Валевском, 24. V (5. VI) 1858; ДМЦ, ПС, Кноринг Петковићу, 28. V (9. VI) 1858, бр. 161.

²⁴¹ Исто, д. 115, л. 465, тајна депеша Кисељева, 24. V (5. VI) 1858.

²⁴² Исто, д. 116, л. 219—227, Кисељев Горчакову, 28. V (9. VI) 1858, бр. 119.

²⁴³ Исто, д. 182, л. 95—96, Кноринг Горчакову, 28. V (9. VI) 1858, бр. 91.

а 14. јуна ујутро појавила се пред Дубровником, а затим се усидрила у грушкој луци. Вицеадмирал Градијер је љубазно примио команданта „Полкана“ и обећао му сву могућу помоћ.²⁴⁴

Дан уочи доласка „Полкана“, из грушке луке отпловила је за Тулон француска фрегата „Ејлау“, којој је требало да дође на смјену брод „L' impetueuse“.²⁴⁵

Долазак руске фрегате у грушку луку произвео је велики утисак у Европи. Бриселске новине „L' independance“ видјеле су у томе јасно обиљежје врло енергичног и пријатељског споразума између Француске и Русије у рјешавању црногорског питања и доказ постојања француско-руског споразума о коме се већ дуже говорило.²⁴⁶

У Петрограду су врло реално гледали на боравак „Полкана“ у Јадранском мору, па му нијесу придавали особиту важност. Руска влада је сматрала да „Полкан“ неће постићи крупнији ефекат, па се чак и прибојавала да ће његов боравак нашкодити угледу Русије, ако морнари „Полкана“ буду приморани да спокојно посматрају даље искрцавање турских трупа и њихове покрете према Црној Гори.²⁴⁷

Као ни француски бродови „Полкан“ није интервенисао при искрцавању турских трупа, па се ефекат његовог боравка свео на демонстрирање француско-руског пријатељства. Његов боравак требало је искористити прије свега да би се постигао неки реалан циљ, а то је могло бити паралисање утиска који је изазвала посјета француског вицеадмирала Цетињу. Одмах по доласку „Полкана“ у Груж, Кноринг је предлагао својој влади да се организује путовање капетана Јушкова на Цетиње. Руски отправник послова у Бечу је сматрао да би таква посјета имала велики ефекат у Црној Гори и да би неутралисала импресије од посјете француског вицеадмирала Цетињу. Појава вишег руског официра у црногорској пријестоници имала би несумњив утицај и на учвршћење веза Црногораца с Русијом.²⁴⁸

²⁴⁴ При доласку „Полкана“ пред Дубровник дошло је до неспоразума са командантом дубровачке луке. По претходно постигнутом споразуму са командантом луке, руска фрегата је поздравила аустријску тврђаву с 21 плотуном, на шта су тврђавски топови одговорили са 11 плотуна, и то тек после пола сата. Капетан Јушков је преко конзула Петковића протестовао код команданта тврђаве, па су тврђавски топови накнадно испалили осталих 10 плотуна. Командант луке у Дубровнику нарочито је подвлачио Јушкову да, по аустријским поморским законима, нема прво да искрцава наоружане људе на обалу. Командант руске фрегате се није могао уздржати а да не изјави да се Аустријанци сами не придржавају својих закона када дозвољавају Турцима да се искрцавају на њиховим обалама. (АВПР, К, 1858, д. 182, л. 166—167, копија ралорта капетана Јушкова Кнорингу, Груж, 2/14. VI 1858; ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеви, 2/14. VI 1858, бр. 142).

²⁴⁵ Исто.

²⁴⁶ Р. И. Рыжова, Из историји, 150.

²⁴⁷ Исто, 151.

²⁴⁸ АВПР, К, 1858, д. 182, л. 111—112, Кноринг Горчакову, 4/16. VI. 1858, бр. 95.

Долазак „Полкана“ у грушку луку пао је у вријеме када се руска влада одлучивала да прекине хладне односе са књазом Данилом и да обнови своју политику према њему из времена прије кримског рата. Упоредо са приближавањем Франуској, које је требало да убрза заузимање ранијих позиција Русије на Балкану, руска влада ће све више бити спремна да у оријентацији црногорског књаза на Француску не гледа разлог за вођење хладне, па чак и непријатељске политике према њему. Одустајање књаза Данила од плана признавања суверенитета султана над Црном Гором и његова акција за успјех оног плана који су Русија и Француска предлагале за рјешавање питања Црне Горе, био је основни разлог да руска влада у својој политици више не раздваја књаза Данила од црногорског народа и да према њему поведе сну политику коју је водила прије сукоба који је настао због његове спољнополитичке оријентације.

У ово вријеме руски отпратник послова у Бечу отворено је питао Горчакова да ли се сматра за нужно да се јавно поврати добра воља руског цара према Црној Гори.²⁴⁹

Пошто је књаз Данило одустао од плана признавања сизеренитета султана, упоредо са француско-руским приближавањем мијењао се и став руске владе према црногорском књазу. И сам црногорски књаз мијењао је свој однос према Русији. То је особито дошло до изражаја почетком 1858. године, али се руска влада доста дуго двоумила у погледу враћања на своју пуну благонаклоност према црногорском књазу. Књаз Данило је добро осјећао огромну важност заштите Русије и за извршење дугорочних планова Црне Горе и за остварење непосредног задатка, који се неодољиво наметао, па ју је и сам тражио и руског цара увјеравао да он никада није намјеравао да се удаљи од Русије.²⁵⁰ Руска подршка је књазу Данилу била потребна и за учвршћење његовог положаја у Црној Гори, јако опалог усљед напуштања ослонца на Русију. Сем дипломатске подршке, књазу Данилу је била нужна и руска новчана помоћ, која је од средине 1856. била обустављена. Он је почео да изјављује француском конзулу у Скадру да жали због неспоразума са Русијом, да више не намјерава да води акцију за проширење Црне Горе путем признавања суверенитета султана, и да се нада да ће Црна Гора, уз подршку Русије и Француске, постићи своје проширење и разграничење другим путем. Те изјаве црногорског књаза биле су предмет разговора између Кисељева и Валевског.²⁵¹

Књаз Данило и његови приврженици све чешће су увјеравали руског конзула у Дубровнику да он никада није ни мислио да призна сизеренитет султана, нити да се приближавањем Француској удаљи од Русије. Половином марта 1858. књажев ађутант

²⁴⁹ Исто, 1. 93, Кноринг Горчакову, 22. V (3. VI) 1858, бр. 90.

²⁵⁰ ДМЦ, Д I, књаз Данило Александру II, 26. II (10. III) 1858; Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 330.

²⁵¹ Р. И. Рыжова, Из историји, 142.

Данило Вуковић увјеравао је Петковића у Дубровнику да је књаз Данило увијек био увјерен да помоћ може очекивати једино од Русије, а хлађење односа са руском владом оправдавао је његовом неискусношћу и упливом француског конзула Екара и његове сестре, која је умјела да задобије велико повјерење кнегиње Даринке и да преко ње утиче на књазу Данила.²⁵² У намјере књазу Данила да одржава најбоље односе са Русијом и огромне симпатије и оданост Црногораца према њој увјеравао је Петковића и црногорски хрватбаша у Цариграду Перо Јокашев Петковић.²⁵³

Као израз жеље за успостављање тјешњих веза са Русијом и прекидање хладних односа које је према њему имала руска влада, књаз Данило је послао у Русију цетињског архимандрита Никанора Ивановића на посвећење за црногорског митрополита. Из политичких разлога, с намјером да се покуша онемогућити утицај Русије у Црној Гори преко црногорског митрополита, аустријске власти су том путовању правиле велике сметње.²⁵⁴

Иако је књаз Данило од стране Горчакова званично увјераван у добру вољу руског цара²⁵⁵, руска влада је према црногорском књазу још увијек гајила велико неповјерење. Она није престајала да га двоји од црногорског народа; иако је водила крупне акције у корист Црне Горе, врло споро је успостављала тјешње везе са њеним књазом. Горчаков није много полагао на увјеравања књазу Данила да жели срдачне односе с Русијом, али није могао да не саосјећа са народом који је стално био одан Русији, са земљом која је за њу имала велики значај. Руском конзулу у Дубровнику било је наређено да одржава везе са црногорским књазом и саопштено да руска влада жели да обнови своју ранију политику према Црној Гори и да озбиљно настоји да постигне њено територијално увећање. Петковићу је препоручивано да не одбија покушаје црногорскога књазу за успостављање тјешњих веза с Русијом.²⁵⁶

Руски конзули у Скадру и Дубровнику добијали су инструкције да успоставе што тјешње везе са књазом Данилом и да обезбиједе могућности за утицај на њега. Стављено им је у задатак да обрате што већу пажњу на догађаје у Црној Гори и њеној околини и да не избјегавају књазу Данила. Шта више, руска влада је одобравала политику књазу Данила у прољеће 1858, пошто она није много одударала од оне коју је сама жељела.²⁵⁷

²⁵² ДМЦ, ПС, Петковић Коваљевском, 2/14. III 1858, бр. 42.

²⁵³ Исто, Петковић Кнорингу, 6/18. IV 1858, бр. 62; Петковић Бутењеву, 7/19. IV 1858, бр. 64.

²⁵⁴ Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 330—331; Др Петар И. Поповић, Никанор Ивановић Његуш, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV, 1959, 60—94.

²⁵⁵ Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 330.

²⁵⁶ ДМЦ, ПС, Горчаков Петковићу, 27. III (8. IV) 1858, бр. 1073.

²⁵⁷ Исто, Бутењев Петковићу, 18/30. IV 1858, бр. 295 и 2/14. V 1858,

Као израз нове политике Русије према књазу Данилу, све више се почело помишљати да се организује посјета новог руског конзула у Дубровнику Петковића Цетињу. У својој жељи да посјети Цетиње конзул је обавјештавао књаза Данила.²⁵⁸ Прва посјета Петковића Цетињу требало је да има крупан значај за учвршћење руског утицаја у Црној Гори. Било је одлучено да она уследи у вријеме када долазак руске фрегате у грушку луку буде произвео снажан утисак у Црној Гори. У то вријеме руска влада је одлучила да обнови слање своје субвенције Црној Гори. Петковић је прво, јављајући књазу о обнављању слања субвенције, обавијестио да ће му послати двије рате,²⁵⁹ а касније је извијестио да ће их сам донијети на Цетиње.

Петковић је посјетио Цетиње 27. маја 1858. године. Он је предао књазу 4.600 аустријских златника, што је представљало руску субвенцију Црној Гори за септембарску трећину 1856. и јануарску 1857. године.²⁶⁰ Долазак Петковића на Цетиње изазвао је велики утисак, јер је то последице дужег прекида, била прва посјета руског конзула Црној Гори.

У вријеме доласка руског конзула, поводом Видовдана и преноса трофеја са Грахова, на Цетињу се окупила велика маса Катуњана и сви учесници у граховској бици. Та маса је одушевљено поздравила Петковића. Црногорци су стално запиткивали руског конзула о броју топова и посаде руског брода код Дубровника, радовали се његовом доласку и изјављивали жељу да га виде. „Полкан“ је код старијих пробудио сјећања на вријеме адмирала Сењавина, па су причали млађима о подвизима које су заједно са Русима чинили у борбама са Французима у Боки Которској и околини Дубровника. Књаз Данило је изјављивао своју захвалност на руској царској милости према њему и Црној Гори, и жељу да му капетан Јушков поклонни вишак барута са свог брода. Црногорски књаз је изјављивао Петковићу да никада није ни мислио да призна сизеренитет Порте, да је знао да Турска неће прихватити његове захтјеве јер су били одвећ велики, и да су се све његове намјере сводиле на то да се својим пројектом европској дипломатији представи као поборник мирољубиве политике и да тако постигне више изгледа на неки другачији и прихватљивији начин рјешавања питања Црне Горе. Он је руског конзула увјеравао да никада није имао намјеру да се удаљи од Русије и да то он никада неће урадити, а разлоге за хлађење односа с Русијом налазио је у томе што руска влада није добро схва-

²⁵⁸ ДМЦ, Д I, Петковић књазу Данилу, 30. V (11. VI) и 2/14. VI 1858.

²⁵⁹ Исто, Петковић књазу Данилу, 26. V (7. VI) и 8/20. V 1858.

²⁶⁰ ДМЦ, ПС, признаница књаза Данила од 16/28. VI 1858; ДМЦ, Д I, књаз Данило Петковићу, 16/28. VI 1858.

тила смисао и циљ његових планова за признање сизеренитета Порте.²⁶¹

У жељи да поврати свој утицај у Црној Гори и да парира француском упливу, Русија се враћала својој политици према књазу Данилу из времена прије 1856. године. Изразима те своје нове политике руска влада је отворено пакостила Турској, а посебно Аустрији, која је на све начине покушавала да Црну Гору веже за себе. У вријеме изглађивања односа руске владе са књазом Данилом, Горчакову није особито сметао француски утицај у Црној Гори, као што ни француска влада није чинила особите сметње враћању руског утицаја, мада је суревњивост између њих око утицаја у Црној Гори и даље остајала.²⁶² Ради постизања тренутних задатака, руска влада је ишла корак даље, па је свом конзулу у Дубровнику чак савјетовала да се не узнемирава због тјешњих веза францускога конзула са књазом Данилом и помоћи коју је Француска давала Црној Гори, и подвлачила му да Русија не жели никакав нови раскид са књазом Данилом. Руска влада је рачунала да је приврженост црногорског народа Русији довољна гаранција да ће у Црној Гори бити увијек одлучујући онај правац који Русија буде жељела, без обзира на тренутне оријентације њених господара. Горчаков је руском конзулу у Дубровнику савјетовао да се нови односи Русије и Француске на широком европском плану одразе и на односе њихових конзула у околини Црне Горе — да одржавају пријатељске везе.²⁶³ Помирењу руске владе са књазом Данилом особито се радовао директор Азијатског департмана Министарства спољних послова Русије, познати и велики пријатељ Црне Горе Јегор Петровић Коваљевски.²⁶⁴

Иако у том тренутку није енергично постављала на дневни ред питање истискивања утицаја Француске из Црне Горе, руска влада је рачунала са њим као једним од најјачих сметњи за

²⁶¹ ДМЦ, ПС, Петковић Коваљевском, 13/25. VI 1858, бр. 151; Петковић Киријингу, 22. VI (4. VII) 1858, бр. 154. — Приликом разговора са Петковићем књаз Данило је изјављивао: „Једина моја жеља је увијек била и јесте да сачувам оно што смо ја и моји претходници постигли — благовољење и милост православног цара и слободу моје отаџбине. Против та два начела ја не могу ићи, ако би то чак и захтијевали какви рачуни, јер би се тада подигао против мене читав мој народ, који је жртвовао свој живот само за три ствари: своју вјеру, независност и преданост Русији. Црногорци неће промијенити своју слободу ни за шта; чак ако би им султан обећао дати и половину свога царства — ни тада они не би пристали да буду његови поданици или вазали“. (ДМЦ, ПС, Петковић Коваљевском, 13/25. VI 1858, бр. 151). — Ускоро послје прве посјете Петковића Цетињу исплаћене су и остале заостале рате руске субвенције Црној Гори (ДМЦ, ПС, признанице књаза Данила од 12/24. VII, 19/31. VIII и 14/26. XII 1858).

²⁶² В. Ђорђевић, н. дј., 132.

²⁶³ ДМЦ, ПС, шифрована депеша Коваљевског Петковићу, 29. VII (10. VIII) 1858.

²⁶⁴ Исто, Коваљевски Петковићу, 18/30. VII 1858, приватно.

њен преовлађујући утицај у Црној Гори. Тај утицај је остао врло јак, а суревњивост руске владе према њему није престала, па ће се са њим она морати борити још пуних десет година.

Пут Петковића на Цетиње, којим се симболисало измирење руске владе са књазом Данилом, особито је забрињавао аустријске органе. Утицај Француске у Црној Гори и поновно успостављање тјешњих веза Црне Горе с Русијом јако је забрињавало аустријску владу. У страху од тог јачег уплива Русије, и Француске, разочарани у своју политику према Црној Гори, аустријски органи су са посебном пажњом пратили све што се догађало око ње. У таквој атмосфери и гласине су добијале у важности, па су аустријски органи у тим новим додирима руског конзула са књазом видјели много више него што је фактички било. Тако је далматински гувернер Мамула био увјерен да је Петковић однио на Цетиње 30.000 дуката,²⁶⁵ што је, као што се видјело, било сасвим нетачно.

Упоредо са јачањем веза књаза Данила с Русијом и Француском, аустријска влада је све више и све јасније давала доказе свог непријатељског расположења према Црној Гори.²⁶⁶

²⁶⁵ В. Ђорђевић, н. дј., 132.

²⁶⁶ Исто, 133.